

پاسخ های پیشنهادی فعالیت های تاریخ (۲) از بعثت پیامبر تا پایان صفویه

درس ۱ تا ۱۶

پایه یازدهم (رشته انسانی)

دوره دوم متوسطه

تهیه کننده : مهرا ن زنگنه

دبیر دبیرستان های ایذه

درس ۱

فعالیت ۱ (صفحه ی ۲ کتاب درسی)

کارآگاه برای بررسی جرم و روشن کردن ابعاد مختلف آن نیازمند به چه چیزهایی است؟ آیا او بدون دسترسی به شواهد و مدارک لازم، می تواند در مورد چگونگی وقوع جرم نظر بدهد؟ قاضی چگونه؟ آیا او هم بدون داشتن اسناد و مدارک لازم می تواند حکمی صادر کند؟ با راهنمایی دبیر در این موضوع بحث کنید و کار کارآگاه و قاضی را با کار مورخان، به رغم تفاوت های بنیادینی که با یک دیگر دارند، فقط در این خصوص مقایسه کنید. کارآگاهان، و مورخان هر دو به دنبال شواهد و مدارکی هستند که به گونه ای گذشته را بازسازی و تفسیر کنند. اولی به دنبال بازسازی صحنه ی جرم و دومی در پی بازسازی وقایع گذشته است. شواهدی که کارآگاه به دنبال آن است، می تواند اثر انگشت و یا هر شیء به جا مانده در صحنه ی وقوع جرم باشد. اما شواهدی که مورخ به دنبال آنها است، تمامی منابع، اسناد و مدارکی هستند که درباره ی زندگی مردم در روزگاران گذشته، اطلاعاتی در اختیار قرار می دهند.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۳ کتاب درسی)

به نظر شما ابزارها و آثار هنری بر جای مانده از گذشته، چه نوع اطلاعاتی از پیشینیان را به ما ارائه می دهند؟ این آثار بیانگر نوع فرهنگ و طرز تفکر، میزان مهارت هنرمندان در استفاده از ابزار و دانش آنان، میزان پیشرفت صنعتی، اقتصاد، روابط تجاری و دادوستدها و نوع حکومت ها و ارتباط مردم با حاکمان، جایگاه شخص شاه و ...

فعالیت ۲ (صفحه ی ۵ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر درباره ی شیخ حسن جوری، رهبر مذهبی سربداران از کتاب روضه الصفا، تألیف میرخواند انتخاب شده است. متن را به دقت بخوانید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

شیخ خلیفه را بامدادی از ستون مسجد به حلق آویخته یافتند و خستی چند در زیر ستون بر یک دیگر چیده دیدند، چنان چه شخصی خود را به ریسمان آویخته باشد. و بعد از این واقعه مریدان شیخ خلیفه دست ارادت به شیخ حسن دادند و خدمتش به طرف نیشابور رفته، اهالی آن دیار را به طریق شیخ خلیفه دعوت کرد و اکثر مردم کوه پایه ی نیشابور قدم در دایره ارادت و متابعت او نهادند و هر که مرید می شد نام او نوشته، می گفت که حالا وقت اختفاست، و می فرمود که آلات حرب داشته موقوف اشارت باشند ... مردم چنان معتقد او شدند که اگر جان می طلبیدی روان می دادند. فقها با امیرارغون شاه...گفته که شیخ حسن اهل تشیع و سر خروج دارد. امیر ارغون شاه، امیر محمد باسقی را فرستاد احوال او نماید و امیر محمد به مشهد آمده شیخ حسن و اتباع او را مردم نیک معاش یافت که به کسب علم و حرفت انتعاش می نمودند ...». (روضه الصفا، ج ۵، ص ۴۵۰۰).

۱- اطلاعات ارائه شده در متن فوق بیشتر در بررسی کدام حوزه از تاریخ کاربرد دارد؟ تاریخ سیاسی، مذهبی و اقتصادی مردم آن دوره.

۲- به نظر شما میرخواند چه دیدگاهی نسبت به شیخ حسن جوری دارد؟ او با دیدگاهی بی طرفانه به شرح وقایع می پردازد.

۳- با توجه به متن فوق، آیا می توان گفت میرخواند نسبت به مغولان با دیدگاه انتقادی قلم زده است؟ خیر.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۷ کتاب درسی)

جستجوی نقادانه با تکیه بر شواهد و مدارک

قسمتی از متن کتاب عجائب المقدور فی نوائب تیمور ابن عرب شاه درباره کشتار مردم اصفهان به دستور تیمور:

تیمور کسان خویش به ضبط شهر فرستاد، به هر کوی و برزن جمعی از آنان برگماشت و در هر ناحیت و محلّت گروهی پراکنده داشت و آنان سر به تبه کاری و دست به آزار اهالی برآوردند. مردم را بنده وار به خدمت گرفتند و آزار و ستم از حد به در بردند. اهل اصفهان که شیوه حمیت داشتند و مرگ را بدان زبونی و خواری ترجیح می نهادند داستان این تطاول با رئیس خود در میان آوردند و می گفت من شبانگاه طبل می نوازم چون بانگ آن شنیدید هر کس در میهمان خود درآویزد و چنان که خواهد خون وی بریزد... پاسی از شب بگذشت بانگ طبل برخاست و باران مرگ بر تیموریان فرو بارید، مردم شهر شش هزار تن از آنان بکشتند... چون شب به پایان آمد تیمور از ماجرا آگاه شد و به دمدمه ی دیو ناپاک از راه برفت... شمشیر خشم برآهیخت و ترکش ستم بگشود و چون سگ گزنده یا پلنگ درنده به شهر درآمد... بفرمود تا جان ها تباه سازند و خون ها بریزند... زندگان را به دست مرگ سپارند و مال ها به یغما ببرند، آبادی ها ویران کنند و کشت ها بسوزند... کودکان کشته بر خاک افکنند نه برسال خورده بخشایند و نه بر خردسال رحمت آرند بالجمله از شهرنشینان تنی زنده نگذارند». (ابن عرب شاه، عجائب المقدور فی نوائب تیمور، ص ۴۸-۴۹)

۱- به نظر شما متن فوق به عنوان بخشی از یک کتاب تاریخی از نوع تک نگاری، حاوی چه نوع اطلاعاتی است و از چه اهمیتی برخوردار است؟ این کتاب حاوی اطلاعات زیادی از زندگی تیمور، اقدامات او، سیاست جنگی و حکومتداری او است و در مطالعه تاریخ تیموریان

سرزمین های فتح شده توسط آنان و شیوه فتوحات، ظلم و ستم آنان و مصیبت هایی که بر نواحی فتح شده وارد آورده اند حائز اهمیت است.

۲- با توجه به متن، آیا نگاه ابن عرب شاه نسبت به سیاست های تیمور منتقدانه است؟ به چه دلیل؟ بله؛ این عریشاه با به کار بردن عبارت و

کلماتی چون تطاول، ترکش ستم و های که نشان دهنده خشونت ها، قساوت ها و سنگدلی ها تیمور است وی را مورد نکوهش قرار داده است.

فعالیت ۴ (صفحات ۸ و ۹ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن های زیر را که از سفرنامه های ناصر خسرو و پیترودلاواله برگزیده شده است، بخوانید و به پرسش های مربوط به آن ها پاسخ دهید.

متن ۱: نهم محرم (سال ۴۳۸) به قزوین رسیدم. باغستان بسیار داشت، بی دیوار و خار و هیچ مانعی از دخول در باغات نبود و قزوین را شهری نیکو دیدم، بارویی (دیوار قلعه) حصین (محکم، قلعه محکم) و کنگره بر آن نهاده و بازارهایی خوب، مگر آن که آب در وی اندک بود و منحصر به کاریزها (قنات ها) در زیرزمین و رئیس آن مردی علوی بود و از همه صنّاع ها (صنعت گران) که در آن شهر بود کفش گر بیش تر بود. (سفرنامه ی ناصر خسرو قبادیانی، ص ۵)

متن ۲: «به محض رسیدن به ایران، هر کس متوجه برتری شایانی که این سرزمین (ایران) از لحاظ خوبی و صفای مردم و تمدن و فرهنگ و هر گونه کیفیات دیگر... دارد، می شود و من به جرأت می توانم بگویم این خطه به هیچ وجه کم تر از سرزمین های مسیحی نیست». (سفرنامه ی پیترودلاواله، ص ۱۶). در مورد باغ های چهارباغ اصفهان می نویسد: «این باغ ها متعلق به شاه هستند، ولی مردم با آزادی کامل از آن استفاده می کنند و آن قدر میوه در آن وجود دارد که برای تمام شهر کافی و حتی زیاد است. در طول باغ راه روهایی زیادی وجود دارد که اطراف آن را درخت های سرو کاشته اند... خیابان های متعددی که چهارباغ را قطع می کنند، گرچه در زیبایی به آن نمی رسند، ولی چندان دست کمی نیز از آن ندارند؛ زیرا آب به اندازه ای فراوان است که از وسط همه ی آن ها نهری می گذرد... روی هم رفته به دلیل این که چهارباغ به شاه تعلق دارد، واقعاً دارای عظمتی بی نظیر است و باید با طیب خاطر اعتراف کنیم که خیابان پوپولو (Popolo) در رم و خیابان پوجورئال (Poggio Reale) در ناپل و خیابان خارج از شهر ژن و خیابان مونرئال (Monreale) در شهر پالرمو (Palermo)... هیچ کدام به پای آن نمی رسند...». (سفرنامه ی پیترودلاواله، ص ۳۴)

۱- از متن های فوق برای تحقیق در چه موضوع یا موضوع هایی از تاریخ ایران می توان استفاده کرد؟ جغرافیای تاریخی، تاریخ هنر و معماری و تاریخ اجتماعی و اقتصادی.

۲- چه تفاوت یا شباهتی میان اطلاعات ارائه شده در متن ۱ با متن ۲ وجود دارد؟ شباهت هر دو در توصیف مکان های مشاهده شده و عمران و آبادی و امنیت شهرها است. اما تفاوت آنها این است که نویسنده متن دوم، ویژگی مکان مشاهده مکان هایی که قبلاً دیده، مقایسه کرده است. همچنین در متن اول علاوه بر بیان ویژگی های جغرافیایی، به مسائل اجتماعی و شغل و پیشه مردم قزوین هم توجه شده است.

۳- اطلاعات ارائه شده در این دو متن از نظر موضوع و محتوا چه تفاوتی با مطالب متن نقل شده در فعالیت ۳ دارد؟ در متن های اول و دوم صفحه ۸ و ۹ کتاب درسی، به شهرهای قزوین و اصفهان از منظر زیبایی شناسی، ویژگی های جغرافیایی و عمران و آبادانی آن ها توجه شده در حالی که در متن فعالیت ۳ به تاریخ سیاسی و اجتماعی و سرگذشت مردم اصفهان ها در دوره تیموریان پرداخته شده است.

فعالیت ۵ (صفحه ی ۱۰ کتاب درسی)

بحث و گفت و گو

آیا اقلیم های گوناگون در کشور ما در ایجاد تنوع فرهنگی و آداب و رسوم ویژه ی محلی تأثیر داشته است؟ در این باره بحث و گفت و گو کنید و برای نظرات خود شواهدی ارائه و استدلال کنید. به؛ اقلیم های گوناگون موجب شکل گیری فعالیت های اقتصادی متنوع و به تبع آن شیوه های مختلف زندگی شده است که هر یک از این شیوه های زندگی (کشاورزی، عشایری، روستایی و شهری) بر مناسبات، آداب و رسوم، نوع پوشاک و هنجار های مردم خود تأثیر گذاشته و همین امر موجب تنوع فرهنگی در سراسر کشور ما شده است.

فعالیت ۶ (صفحات ۱۰ و ۱۱ کتاب درسی)

استنباط و تحلیل شواهد و مدارک

متن زیر از گلستان سعدی نوشته شده در سال ۶۵۶ ق است. آن را بخوانید و به پرسش های مربوط به آن پاسخ دهید.

بازرگانی را دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده و خدمت کار. شبی در جزیره کیش مرا به حجره خویش درآورد. همه شب نیارمید از سخنان پریشان گفتن، که فلان انبازم (شریک. در برخی از نسخه ها انبار آمده به معنی جای ذخیره کردن کالا) به ترکستان و فلان بضاعت به هندوستان است و این قبالة ی (سند) فلان زمین است و فلان چیز را فلان زمین (ضامن). گاه گفتمی خاطر اسکندریه دارم که هوایی خوش است. باز گفتمی نه [که] دریا(ی) مغرب مشوش است.

سعدیا، سفر دیگر[م] در پیش است، اگر آن کرده شود، بقیت عمر خویش به گوشه ای بنشینم. گفتم آن کدام سفر است؟ گفت گوگرد پاریسی خواهم بردن به چین که شنیدم قیمتی عظیم دارد و از آن جا کاسه ی چینی به روم [آورم] و دیبای (پارچه ی ابریشمی ساخت روم) رومی به هند و فولاد هندی به حلب و آبگینه ی حلبی (آینه و شیشه ساخت حلب) به یمن و برد یمانی (جامه ی نگارین خط دار) به پارس و زآن پس ترک تجارت کنم و به دکانی بنشینم. ... انصاف از این ماخولیا (سودا، خیال خام)، چندان فروگفت که بیش طاقت گفتنش نماند. گفت: [ای سعدی]، تو هم سخن بگوی از آن ها که دیده ای و شنیده. گفتم:

آن شنیدستی که در اقصای غور

بارسالاری بیفتاد از ستور

(گلستان، ص ۳۷۰ - ۳۷۳)

یا قناعت پر کند یا خاک گور

گفت چشم تنگ دنیا دوست را

۱- به نظر شما اطلاعات مندرج در این متن در کدام حوزه تاریخی کاربرد دارد؟ در مطالعه وضعیت اقتصادی، بازرگانی و دادوستد میان سرزمین های مختلف قرن هفتم کاربرد دارد.

۲- چه تفاوتی میان محتوای این متن و متن های نقل شده در فعالیت های ۱ و ۳ وجود دارد؟ این متن به موضوع بازرگانی و اقتصادی (وضعیت دادوستد، اقلام مورد خرید و فروش و فعالیتهای اقتصادی) می پردازد. در حالی که متن فعالیت (۳) به موضوع های نظامی و اجتماعی اشاره دارد.

۳- به نظر شما بر اساس چه استدلالی می توان به این متن به عنوان یک شاهد و مدرک تاریخی استناد کرد؟ این متن اگرچه جزء متون ادبی محسوب می شود اما با مطالعه آن می توان به وضعیت سیاسی، اجتماعی و بازرگانی آن عصر پی برد. این متن ضمن بیان نام مرا کر دادوستد بازرگانی که با ایران ارتباط داشتند، اقلام مورد دادوستد را نیز معرفی می کند.

۴- برداشت آزاد شما از متن چیست؟ استدلال کنید. سعدی در کتاب های بوستان و گلستان به خوبی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده و اطلاعات مفیدی از وضعیت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی زمان خود ارائه داده است.

فعالیت ۷ (صفحه ی ۱۲ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر از کتاب سیاست نامه ی خواجه نظام الملک توسی است، بعد از مطالعه ی دقیق آن به سؤالات زیر پاسخ دهید.

اندر تعظیم داشتن فرمان های عالی: نامه ها که از درگاه نویسنده بسیارند و هرچه بسیار شد حرمتش برود، باید که تا مهمی نشود از مجلس عالی چیزی ننویسند و چون نویسند باید که حشمتش چنان باشد که کس را زهره ی آن نباشد که آن را از دست بنهد تا فرمان را پیش نبرد. اگر معلوم گردد که کسی به فرمان به چشم حقارت نگریسته است و اندر قیام کردن به سمع و طاعت کاهلی کرده است او را مالش بلیغ دهند، اگر چه از نزدیکان بود ...» (سیاست نامه ص ۱۰۱)

- ۱- اطلاعات مندرج در این متن برای بازشناسی کدام حوزه از تاریخ سلجوقیان مفید است؟ تاریخ سیاسی، اداری و دیوانی حکومت.
- ۲- از دیدگاه شما چرا باید سیاست نامه را به عنوان یک منبع تاریخی قلمداد نماییم؟ زیرا حاوی موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم اند. این آثار اطلاعات سودمندی در خصوص چگونگی اداره کشور و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی ارائه می دهند.

درس ۲

فعالیت ۱ (صفحه ی ۱۳ کتاب درسی)

فکر کنیم و پاسخ دهیم

در درس اول آموختید که یک کارآگاه برای روشن شدن ابعاد یک جرم نیازمند شواهد و مدارکی است. به نظر شما آیا کارآگاه بعد از یافتن هر نوع مدرک و سندی آن ها را به یک باره تأیید می کند یا آن ها را دقیقاً مورد آزمایش و بررسی قرار می دهد؟ مثلاً برخی از مدارک را به آزمایش گاه می فرستند، یا اثر انگشت را مورد بررسی قرار می دهد و ده ها اقدام دیگر...
به نظر شما تا چه میزان این اقدامات ضروری و با اهمیت است؟ بحث کنید. کارآگاه وظیفه دارد، تحقیقات خود را به طور کامل و دقیق انجام دهد تا در حق کسی ظلمی صورت نگیرد.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۱۳ کتاب درسی)

تأمل و تبیین کنیم

فرض کنید خبری را در رسانه ای و یا از زبان برخی از افراد می شنوید و یا می خوانید. این خبر ممکن است یک مسئله ی اقتصادی، فرهنگی و یا موضوع دیگری باشد. آیا به محض شنیدن یا خواندن خبر آن را می پذیرید و یا آن که در پذیرفتن آن تأمل و درنگ می کنید؟ در پذیرفتن آن درنگ نموده و تلاش می کنیم با گفت و گو با افراد آگاه یا مراجعه به منابع معتبر صحت آن را بررسی نماییم. چه کارهایی برای تشخیص درستی و نادرستی این خبر انجام می دهید؟ آن ها را فهرست نمایید. صحت یا سقم اخبار زمانی مشخص می شود که از سوی منبعی رسمی و موثق تأیید شود و این امر توسط رسانه های رسمی معلوم می شود. در صورت شنیدن یا خواندن خبر، باید به دنبال کشف منبع آن خبر باشید و تا آن را از منبعی قابل اعتماد دریافت نکرده اید نسبت به انتشار آن اقدام نکرده و یا ذهن خود را با آن مطلب درگیر نکنید. قرآن نیز می فرماید: یا ایها الذین امنوا ان جاءکم فاسق بنبأ فتبینوا ان تصیوا قوماً بجهالة فتصبحوا علی ما فعلتم نادمین؛ (سوره مبارکه حجرات، آیه ۶)؛ ای کسانی که ایمان آورده اید؛ اگر فاسقی برای شما خبری آورد، تحقیق کنید تا مبادا ندانسته به گروهی بی گناه حمله کنید و بعد که اطلاع پیدا کردید از کار خود پشیمان شوید.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۱۴ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک، تأمل کنید.

این متن از کتاب مروج الذهب و معادن الجواهر اثر علی بن حسین مسعودی، مورخ بزرگ قرن چهارم است. آن را بخوانید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

«خاطر ما به سفر و بادیه پیمایی، به دریا و خشکی مشغول بود که بدایع ملل را به مشاهده دریابیم و ویژگی های سرزمین را از طریق مشاهده و رؤیت توانستیم ببینیم. چنان که دیار سند و زنگ و ... چین و ... را درنوردیدیم و شرق و غرب را پیمودیم. گاهی به اقصای خراسان و زمانی در قلب ارمنستان و آذربایجان و آران و ... بودیم. روزگاری به عراق و زمانی به شام بودیم که سیر من در آفاق و سرزمین ها چون سیر خورشید در مراحل اشراق بود.»
در جای دیگر می نویسد: «و آن که در وطن خویش بماند و به اطلاعاتی که از سرزمین خود گرفته قناعت کند با کسی که عمر خود را به جهان گردی و سفر گذرانیده و دقیق و نفایس اخبار را از دست اول گرفته، برابر نتواند بود» (مروج الذهب، ج ۱، ص ۲ - ۴)

۱- با تأمل در متن بگویید به نظر شما مشاهده ی مستقیم سرزمین ها و دریافت اخبار از سرچشمه های اصلی آن در تاریخ نگاری چه اهمیتی دارد؟ مشاهده مستقیم باعث می شود مورخ بستر جغرافیایی رویدادهای تاریخی مورد نظر را به خوبی درک کند. ارزش و اعتبار اخباری که بر پایه مشاهده مستقیم روایت کننده به دست آمده از سایر اخبار بیشتر است. این مسئله به قدری مهم است که برخی از مورخان به منظور دسترسی به حقیقت خبر رنج مسافرت را به تن خریده و سفرهای دور و درازی را انجام داده اند؛ مانند هرودت و مسعودی.

۲- درباره ی مضمون پاراگراف دوم با هم گفت و گو کنید و دلایل خود را در تأیید یا رد نظر نویسنده متن بیان نمایید. در تأیید نظر نویسنده باید گفت قطعاً افرادی که برای ثبت وقایع و رویدادها به سفرهای دور و دراز دست زده اند و آنچه را که خود به چشم دیده و یا شنیده اند، ضبط کرده اند نسبت به کسانی که تنها به اطلاعات رسیده به آنها بسنده کرده اند، اطلاعات دقیق تر و قابل اعتمادتری ارائه می دهند.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۱۵ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر از تاریخ بیهقی است. آن را بخوانید و به پرسش های زیر پاسخ دهید.

«و اخبار گذشته را در دو قسم گویند که آن را سه دیگر شناسند: یا از کسی بیاید شنید و یا از کتابی بیاید خواند و شرط آن است که گوینده باید که ثقه و راست گوی باشد و نیز «خرد» گواهی دهد که آن خبر درست است ... و کتاب هم چنان است که هر چه خوانده اید از اخبار که خرد آن را رد نکند شنونده آن را باور دارد و خردمندان آن را بشنوند و فراستانند ... و آن کسان که سخن راست خواهند تا باور دارند ایشان را از دانایان شمرند و سخت اندک است عدد ایشان، و ایشان نیکو فراستانند و سخن زشت را بیندازند ...» (بیهقی، تاریخ بیهقی، ص ۶۳۷ - ۶۳۸)

۱- به نظر شما از نظر بیهقی عقل و خرد انسان چه نقشی در تشخیص اصالت و اعتبار یک خبر دارد؟ از نظر بیهقی شرط درستی یک خبر آن است که عقل بر صحت آن گواهی دهد.

۲- بیهقی درباره نقش خردمندان در تأیید و رد اخبار چه دیدگاهی دارد؟ او معتقد است که از شروط صحت و قبولی خبر آن است که توسط خردمندان و دانایان (صاحبان خرد) تأیید شود، درست و در غیر این صورت نادرست است.

فعالیت ۵ (صفحه ی ۱۷ کتاب درسی)

بحث و گفت و گو

۱- به نظر شما کدام یک از معیارها و ملاک های سنجش اخبار و اسناد تاریخی کارایی بیش تری دارد؟ چه دلیلی برای اثبات سخن خود دارید؟ همه این معیارها و ملاک ها در سنجش اخبار و اسناد تاریخی دارای اهمیت و کاربرد است. در گذشته بیشتر مطابقت با عقل در تأیید یا رد یک خبر مورد نظر بود در حالی که امروزه با ابداع روش های جدید علمی مورخان از روش ها و ابزارهای جدیدی برای تشخیص و تعیین اصالت و اعتبار اخبار و منابع تاریخی استفاده می کنند. یکی از این روشهای پر کاربرد مطابقت اخبار و منابع تاریخی با نتایج تحقیقات باستان شناسی است.

۲- مهم ترین نتایج اعتبار سنجی منابع تاریخی چیست؟ بحث و استدلال کنید. دستیابی به منابع و اخباری است که از اصالت کافی برخوردار بوده و می توان در نگارش متون تاریخی با اطمینان به آنها استناد کرد، شناسایی اغراض نویسندگان و راویان اخبار، روشن شدن زوایای تاریک و مبهم مربوط به تاریخ گذشتگان ...

فعالیت ۶ (صفحه ی ۱۸ کتاب درسی)

۱- به سه گروه تقسیم شوید و هر کدام در مورد یکی از روش های تاریخ نگاری بحث و بررسی کنید. مثلاً کسانی که در گروه تاریخ نگاری روایی هستند درباره امتیازات این روش دلایلی را فهرست کنند. امتیازات تاریخ نگاری روایی: دسترسی به روایت های مختلف و متعدد درباره یک موضوع - عدم دخل و تصرف مورخ در روایت ها - بی طرفی مورخ در نگارش و ثبت و ضبط روایت ها - وجود اطلاعات کافی درباره یک موضوع برای قضاوت در مورد آن.

امتیازات تاریخ نگاری ترکیبی: ارائه یک گزارش واحد به جای حجم انبوه گزارش ها امتیازات تاریخ نگاری تحلیلی: بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت های مربوط به یک رویداد و نقد آنها - تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای وقایع.

۲- شما با مطالعه ی این سه روش تاریخ نگاری، کدام یک را ترجیح می دهید؟ درباره دیدگاه و نظر خود چه استدلالی دارید؟ بسته به موضوع و هدف پژوهش، از روش های تاریخ نگاری مختلف می توان استفاده کرد و هر کدام در جایگاه خود دارای اهمیت و ارزش هستند. اما چون تاریخ نگاری تحلیلی تکامل یافته تر از روش های روایی و ترکیبی است و مورخ فقط به ذکر رویدادها نمی پردازد، بلکه با بررسی موشکافانه آنها به تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای آن واقعه می پردازد، نسبت به دو روش دیگر ارجحیت دارد.

فعالیت ۷ (صفحه ی ۱۸ کتاب درسی)

بحث و گفت و گو

از نظر شما روش سال شماری و روش موضوع محوری چه امتیازاتی نسبت به یک دیگر دارند؟ بحث و گفت و گو کنید. در روش سال شماری، تمام مطالب و گزارشات تاریخی به ترتیب زمان وقوع نوشته می شوند؛ مثلاً تمامی رخدادها و وقایع سال ۶۱ هجری ی کجا گزارش می شود. در این روش موضوعات مختلف تنها براساس زمان وقوع مرتب شده اند. در روش موضوعی، تمام مطالب و رویدادهای مربوط به یک موضوع تحت عنوان یک موضوع واحد دسته بندی می شوند. به عبارت دیگر مطالب حول موضوعی یکسان و فارغ از زمان وقوع شان مرتب شده اند.

درس ۳

فعالیت ۱ (صفحه ی ۲۰ کتاب درسی)

تاکنون شنیده یا خوانده اید که دوران پیش از اسلام سرزمین عربستان، به عصر جاهلیت معروف شده است. پیش از مطالعه ی درس، به صورت گروهی، مشخصه های عصر جاهلیت را به یاد آورده و یادداشت کنید و پس از تدریس مباحث این قسمت، نوشته های خود را بازبینی، اصلاح و تکمیل نمایید. شرک و بت پرستی، تعصب قبیله ای، بردگی، بی بند وباری زنان، تن دادن به ظلم، خشونت و غارت گری، استبداد، تقلید کورکورانه، طلاق ظالمانه، قمار بازی، ربا خواری و فرزند کشی (کشتن دختران در صدر اسلام).

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۲۲ کتاب درسی)

با یک دیگر هم فکری کنید و با توجه به موقعیت جغرافیایی و شرایط اجتماعی شبه جزیره ی عربستان در دوران پیش از اسلام، چند دلیل برای شکل نگرفتن حکومت فراگیر در آن شبه جزیره بیان کنید. عمده ترین علت چنین وضعی موقعیت جغرافیایی و آب و هوای گرم و خشک جزیره العرب بود که امکان کشاورزی و یکجانشینی را از مردمان این سامان سلب کرده بود. در نتیجه آنان مجبور بودند تا در دسته های چند نفره به زندگی قبیله ای تن دهند. از این رو ساختار سیاسی جزیره العرب را می توان نوعی ملوک الطوائفی دانست. هر قبیله فرهنگ، آداب و حاکمیت مستقلی برای خودش داشت. به دلیل تعداد و فراوانی قبایل و کمبود منابع در فقدان حاکمیت متمرکز، جزیره العرب آن زمان مستعد درگیری های مستمر بین قبایلی بود. از سوی دیگر به دلیل وجود بیابان ها و صحراهای خشک، سوزان و پهناور؛ مهاجمان و جهان گشایان به ناچار در لشکرکشی ها و تهاجمات آن را دور می زدند و به دلیل شرایط سخت حتی زحمت عبور از آن را به خود راه نمی دادند. این وضعیت از طمع و تهاجم و سلطه قدرت های اطراف به جزیره العرب میکاست و مانع از اتحاد آنها برای تشکیل حکومت فراگیر می شد.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۲۳ کتاب درسی)

جست و جو و بررسی شواهد و مدارک

الف) با رجوع به قرآن کریم، ترجمه ی آیه ی ۶۱ سوره عنکبوت و آیه ی ۳ سوره زمر را به دقت بخوانید و بگویید از دیدگاه قرآن: **الله چه جایگاهی در اعتقادات بت پرستان داشت؟** آیه ی ۶۱ سوره عنکبوت: «وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَلَّى يُؤْفَكُونَ» و هرگاه از آنان بپرسی: چه کسی آسمان ها و زمین را آفریده، و خورشید و ماه را مسخر کرده است؟ می گویند: الله پس با این حال چگونه آنان را (از عبادت خدا) منحرف می سازند. آیه ۶۱ سوره عنکبوت بیانگر این نکته است که مشرکان به الله باور داشته اند و او را آفریننده آسمان و زمین و مسخرکننده ماه و خورشید می شمردند.

آیه ی ۳ سوره زمر: «أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ» آگاه باشید که دین خالص از آن خداست، و آنها که غیر خدا را اولیای خود قرار دادند، [دلیلشان این بود که] اینها را نمی پرستیم مگر برای اینکه ما را به خداوند نزدیک کنند. خداوند روز قیامت میان آنان در آنچه اختلاف داشتند داوری می کند؛ خداوند آن کس را که دروغگو و کفران کننده است هرگز هدایت نمی کند. آیه ۳ سوره زمر نیز مبین این مطلب است که مشرکان برای توجیه تقدیس و عبادت بت ها، می گفتند که ما این بت ها را به این دلیل می پرستیم که آنها ما را به خداوند (الله) نزدیک سازند. در واقع بت ها را واسطه ی بین خود و الله قرار می دادند.

الف) دلیل و توجیه بت پرستان برای پرستش و نیایش بت ها چه بوده است؟ بر اساس آیه ۶۱ سوره عنکبوت می توان گفت علت پرستش بت ها از سوی بت پرستان، انحراف آنان از خداپرستی می باشد و بر اساس آیه ۳ سوره زمر؛ بت پرستان، دلیل بت پرستی خود را تقرب به خدا از طریق پرستش بت ها می دانستند.

ب) نقد و ایراد شما بر دلیل و توجیه بت پرستان برای پرستش بت ها چیست؟ عبادت برای تقرب به پیشگاه خداوند است. تقرب به پیشگاه او از دو طریق حاصل می شود: خود خدا پرستیده شود دوم اینکه اولیاء او پرستیده شود. بنا بر این وقتی مشرکان می گفتند که ما با پرستش آنها به خداوند تقرب می جویم، دروغی بیش نبود. و گرنه آنها می دانستند که بت ها نه رازق هستند و نه زنده کننده و نه ناصر و عزت دهنده و فقط خداوند است که این کارها را انجام می دهد.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۲۴ کتاب درسی)

بخشی از خطبه ی ۲۶ نهج البلاغه را بخوانید و به پرسش مربوط به آن پاسخ دهید.

«همانا خداوند محمد (ص) را برانگیخت تا مردمان را بترساند و فرمان خدا را چنان که باید رساند. آن هنگام شما ای مردم عرب! بدترین آیین را برگزیده بودید و در بدترین سرای خزیده، منزل گاهتان سنگستان های ناهموار، هم نشیستان گرزه مارهای زهردار. آبتان تیره و ناگوار، خوراکتان گلو آزار. خون یک دیگر، ریزان، از خویشاوندان بریده و گریزان. بت هایتان همه جا برپا، پای تا سر آلوده به خطا».

- به نظر شما منظور امام علی از گوش زد کردن وضعیت اعراب جاهلی به مسلمانان عرب چه بوده است؟ به وضع عرب در عصر جاهلیت و در آستانه بعثت پیغمبر اکرم اشاره می کند و نشان می دهد که آنها گرفتار چه بدبختی ها و مشکلات عظیمی بودند که به برکت ظهور پیامبر اسلام، از آن رهایی یافتند.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۲۴ کتاب درسی)

با هم فکری، نمونه یا نمونه هایی از فرهنگ و اخلاق جاهلی را در جوامع کنونی شناسایی و به طور مستدل بیان کنید. جنگ و خونریزی در گوشه و کنار دنیا با هدف فروش سلاح های تولیدی کشورهای سلطه گر، سقط جنین به جای زنده به گور کردن فرزندان، ترویج فساد اخلاقی از طریق اینترنت و ماهواره، پول پرستی، ایجاد تفرقه و اختلاف بین مردم کشورهای مختلف، رواج فرقه های شیطان پرستی، هم جنس گرایی و ازدواج همجنس گرایان.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۲۶ کتاب درسی)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ، اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِیْ خَلَقَ (۱) خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (۲) اَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ (۳) الَّذِیْ عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴) عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ یَعْلَمْ (۵)
بخوان به نام پروردگارت که آفرید. آدمی را از لخته ی خونی آفرید. بخوان، و پروردگارت ارجمندترین است. خدایی که با قلم، آموزش داد و آن چه را آدمی نمی دانست به او آموخت. (سوره ی علق، آیات ۱-۵)

با بررسی و مطالعه ی دقیق ترجمه ی آیات فوق بگوئید:

الف) هدف و وسیله ی دعوت الهی در این آیات چیست؟ هدف و مقصد دعوت الهی رشد و کمال انسان از طریق علم و آموزش است و به همین دلیل قلم که ابزار دانش و وسیله ی آگاهی بخشی است، این چنین در کلام خداوند ارزش و اهمیت یافته تا بدان جا که به آن سوگند خورده است.

ب) به نظر شما معنا و مفهوم نخستین آیات نازل شده بر پیامبر، از چه جهتی در تاریخ اسلام اهمیت دارد؟ اولین فرمان اسلام، فرمان فرهنگی است. خواندن باید جهت الهی داشته باشد. خواندن قرآن وسیله رشد است. معلم اصلی انسان خداست. قلم، بهترین وسیله انتقال دانش است. آنچه پیغمبر به آن دعوت کرد، همان چیزهایی است که بشر در همه ی دوره های تاریخ زندگی به آن نیازمند است. پیغمبر، انسان را به علم دعوت کرد.

فعالیت ۵ (صفحه ی ۲۷ کتاب درسی)

جست و جو و بررسی شواهد و مدارک

تأمل در فهرست مسلمانان نخستین نشان می دهد که بیش تر آنان شامل دو گروه می شدند. یک گروه جوانان متعلق به خاندان با نفوذ و اشرافی قریش و گروه دیگر فقیران و مستضعفان مکه بودند.

طبیعی است کسانی که از چهل سال بالاتر بوده اند به حکم طبیعت سن، محافظه کار بوده اند و به زمان گذشته تعلق داشته اند و دست کشیدن و روی گردانیدن ایشان از دین و سنت آباء و اجداد کاری سخت و دشوار بوده است؛ بر خلاف جوانان که ذهن و قلبشان بیش تر و بهتر مستعد پذیرفتن افکار و عقاید جدید بوده است. این معنا در همه ی انقلاب های فکری و دینی و اجتماعی کم و بیش صادق است.

اما مستضعفان وضع دیگری داشته اند. مقصود از مستضعفان در مکه ی آن روز، کسانی بودند که برده و یا آزاد کرده به شمار می رفتند. دسته ی دیگری از مستضعفان افرادی بودند که به مناسبتی از قوم و قبیله ی خود جدا شده و در مکه زندگی می کردند. اینان ناچار بودند برای حفظ جان و مال خود تحت حمایت یکی از اشراف یا طایفه ها و قبیله های آن شهر قرار گیرند و موقعیت و منزلت اجتماعی پایین تری داشتند. عمّار بن یاسر، مادرش سُمیّه، بلال بن رباح، ابوذر غفاری و ... از جمله ی نخستین مستضعفانی بودند که اسلام آوردند» (زریاب خوبی، سیره رسول الله، ص ۱۱۷ ۱۲۸؛ با اندکی تلخیص).

الف) به نظر شما، آیا دیدگاه نویسنده برای پیش گامی جوانان در پذیرش دعوت رسول خدا، قابل پذیرش است؟ چرا؟ بله. بیان این مطلب در سخنان رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) نیز به خوبی پیداست آن جا که فرمود: شما را به نیکی با جوانان سفارش می کنم؛ زیرا نرم ترین دل ها را دارند به راستی که خداوند مرا بشارت دهنده و هشدار دهنده برانگیخت. جوانان با من پیمان بستند و پیران با من به مخالفت برخاستند. و آن گاه فرمودند: «فطال علیهم الامد فقست قلوبهم؛ یعنی: و عمر آنان به درازا کشید و دل هایشان سخت گردید.

ب) دلیل و استدلال شما برای پیش تازی فقیران و مستضعفان در اسلام آوردن چیست؟ بسیاری از آموزه های پیامبران مخالف و منافی خواست ثروتمندان و قدرتمندان بوده است. پیامبر (ص) وقتی می فرماید هیچ کس حق ظلم کردن به دیگری را ندارد، طبیعتاً این آموزه یک شخص مظلوم را به سمت پیامبر (ص) می کشاند نه شخص ظالم را. وقتی پیامبر (ص) حکم به برابری انسان ها را سر می دهد و بیان می دارد: «إِنْ أَكْرَمَكُمُ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ» ثروتمند و قدرتمند که خود را صاحب مال و جلال می دانند به سمت پیامبر (ص) نمی روند و کسانی کشتش به سمت دین پیدا می کنند که از دنیا خلاصی دارند. بنابراین، طبیعتاً کسانی که ضعیف، مظلوم و فقیر هستند، گرایش بیش تری به انبیا داشته اند.

فعالیت ۶ (صفحه ی ۲۸ کتاب درسی)

جست و جو و بررسی شواهد و مدارک

با استفاده از فهرست سوره های قرآن، سوره ای را که مربوط به ابولهب است پیدا کنید و ترجمه ی آن را در کلاس بخوانید. به نام خداوند بخشنده و مهربان. بریده باد دو دست ایی لهب (مرگ بر او باد) (۱). مال وی و آنچه را به دست آورده دردی را از او دوانکرد (۲). به زودی وارد آتشی شعله ور شود (۳). با زنش که بارکش هیزم است (۴). و طنابی تاییده (از لیف خرما) به گردن دارد (۵).

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۲۹ کتاب درسی)

الف) به نظر شما چرا مشرکان، معاهده ی تحریم اجتماعی و اقتصادی بنی هاشم را بر دیوار کعبه آویختند؟ زیرا کعبه و اطراف آن شلوغ ترین قسمت شهر مکه بود و زائران و بازرگانانی که از اطراف و اکناف وارد مکه می شدند، برای زیارت و داد و ستد وارد کعبه می شدند و می توانست این معاهده را ببیند و بخوانند، در نتیجه به خاطر ترس از قریش؛ جرات نداشتند با مسلمانان ارتباط برقرار نمی کردند.

ب) پس از هم فکری توضیح دهید که تحریم اجتماعی و اقتصادی بنی هاشم چگونه پایان یافت؟ با گذشت سه سال، روزی رسول خدا به عمویش ابوطالب خبر داد که موربانه پیمان نامه ی مشرکان به جز عبارت بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ را خورده است. این خبر که جز از راه غیبی نمی توانست به دست آمده باشد، مورد تأیید ابوطالب قرار گرفت. از این رو خطاب به پیامبر اکرم گفت: من گواهی می دهم که تو جز سخن راست، چیزی نمی گویی. وی سپس نزد مشرکان رفت و جریان را بازگفت. آنان نیز به سراغ پیمان نامه رفتند و در حالی که تا آن زمان، کسی پیمان نامه را نگشوده بود، خبر پیامبر را درست یافتند. این حادثه، در کنار تصمیم برخی از مشرکان برای پایان دادن به محاصره به علت مسائل قبیله ای موجب شد آنان دست از محاصره بکشند و مسلمانان دوباره به زندگی عادی خود بازگشتند که به نوبه ی خود، پیروزی بزرگی بود.

درس ۴

فعالیت ۱ (صفحه ی ۳۰ کتاب درسی)

با رجوع به یک تقویم هجری بگویید:

الف) هم اکنون در چندمین سال هجری شمسی یا هجری قمری قرار داریم؟ ۱۴۴۲ هجری قمری.

ب) چه رویدادی مبنای مبدأ این تقویم به حساب می آید؟ مبدأ این تقویم اول محرم سالی است که پیامبر از مکه به مدینه هجرت فرموده است.

پ) چرا این رویداد، مبنای مبدأ تقویم هجری قرار گرفته است؟ بیشتر سیره نویسان بر این باورند که تعیین هجرت نبوی به عنوان مبدأ تاریخ مسلمانان، در زمان خلافت خلیفه دوم و به دستور وی بوده و همه بر این باورند که حضرت علی علیه السلام این پیشنهاد را داده است. در این زمینه دو روایات وجود دارد: ۱- در دوره خلافت عمر بن خطاب در سال ۱۷ یا ۱۸ قمری انجام شده است. بر پایه گزارش های تاریخی، ابوموسی اشعری در نامه ای به عمر بن خطاب از نبود تاریخی منسجم گلایه کرده است؛ چرا که نامه هایی از خلیفه دوم به دستش می رسید و به دلیل ذکر نشدن تاریخ، در تشخیص تقدم و تأخر آنها دچار مشکل می شد. از این رو عمر بن خطاب شورایی برای تعیین تاریخ اسلامی تشکیل داد که در این شورا مبعث، رحلت و هجرت پیامبر(ص) به عنوان مبدأ تاریخ اسلامی مطرح شد و پیشنهاد علی(ع)، هجرت پیامبر(ص) از مکه به مدینه، مورد پذیرش واقع شد و مبدأ سال شمار تاریخ اسلام قرار گرفت. ۲- «... در ربیع الاول سال ۱۶ هجری، عمر بن خطاب برای نخستین بار مبدأ تاریخ را تعیین کرد. علت این کار، آن بود که سندی را پیش عمر بردند که تاریخ پرداخت ذبّین آن ماه شعبان بود. عمر پرسید کدام شعبان؟ آیا این شعبان، یا شعبان آینده یا گذشته؟ سپس مردم را جمع کرد و به آنها گفت: برای مردم چیزی وضع کنید که با آن، وقت رسیدن دیون خود را بشناسند. برخی گفتند: به سبک فارسی (هرمزان ایرانی) تاریخ گذاری کنید؛ یعنی همان گونه که فارس ها آغاز سلطنت پادشاه خود را مبدأ تاریخ قرار می دادند. ... شما هم چنین کنید، ولی این پیشنهاد رد شد. بعضی گفتند: مبدأ تاریخ را از زمان اسکندر قرار دهید. این پیشنهاد نیز به دلیل طولانی بودن زمان آن پذیرفته نشد. گروهی دیگر گفتند سال مبعث پیامبر را مبدأ تاریخ قرار دهید و دسته ای دیگر سال تولد پیامبر را پیشنهاد کردند. امیر مؤمنان آخرین کسی بود که پیشنهاد کرد. او گفت: سال هجرت پیامبر از مکه به مدینه را مبدأ تاریخ قرار دهید؛ زیرا این واقعه برای همه مردم مشخص است. آن گاه عمر و صحابه این پیشنهاد را پذیرفتند و عمر دستور داد سال هجرت، مبدأ تاریخ قرار گیرد.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۳۱ کتاب درسی)

استنباط و تحلیل شواهد و مدارک

مطالب فوق را به دقت بخوانید و با راهنمایی دبیر خود به پرسش های زیر پاسخ مناسب دهید.

الف) نقشه های تاریخی یثرب و مکه در صفحات ۲۶ و ۳۱ را مقایسه کنید و تأثیر متفاوت فضای جغرافیایی این دو شهر را بر وضعیت سیاسی و اجتماعی آن ها بیان کنید. بافت جغرافیایی متراکم و فشرده ی مکه، موجب انسجام و اتحاد بیشتر قبایل و طوایف ساکن و شکل گیری اشرافیت قدرتمندی در این شهر شده بود. به عبارتی دیگر سران قریش از این هماهنگی و انسجام اجتماعی در جهت تقویت نفوذ و قدرت سیاسی خود استفاده می کردند و در برابر دعوت اسلامی سرسختی و لجاجت نشان می دادند. برخلاف مکه، نقشه ی مدینه نشان می دهد که این شهر بافت جغرافیایی متراکم و فشرده ای نداشته و از محله های مسکونی پراکنده ای تشکیل می شده که نخلستان ها و کشتزارها میان آنها فاصله انداخته بود و در هر یک از آنها اعضای یک یا چند قبیله یا طایفه حضور داشتند. در واقع پراکندگی اجتماعی و اختلاف های طایفه ای و قبیله ای یثرب، مانع شکل گیری اشرافیت صاحب نفوذ و قدرت سیاسی تعیین کننده در آنجا شده بود.

ب) تفاوت های یثرب را با مکه از جهات سیاسی، اقتصادی و دینی در زمان ظهور اسلام از متن درس استخراج و دسته بندی نمایید. در شهر مکه فاصله معناداری میان دو طبقه حاکم و فرمانبر وجود داشت. طبقه حاکم که متشکل از رؤسای قبایل، تیره ها، عشیره ها و خاندان ها بود، تمام قدرت و ثروت جامعه را در اختیار داشت. این گروه برای حفظ منافع اقتصادی و اجتماعی خود اسلام و آموزه های آن را نمی پذیرفت؛ طبقه فرمانبر و زیردست، شامل توده مردم و بردگان، نیز اگر چه قبول اسلام را داروی دردهای تاریخی خود می دانست، اما جز تحمل مشقت و شکنجه، راهی برای حمایت از اسلام و رسول خدا نمی یافت.

شرایط اجتماعی و اقتصادی مدینه با مکه کاملاً تفاوت داشت. اقتصاد کشاورزی دامداری و پیشه وری خرد در یثرب موجب شکل گیری طبقه متوسط نسبتاً قدرتمندی شده بود که می توانست بر سرنوشت شهر خود اثر گذار باشد؛ از سوی دیگر در مدینه برخلاف مکه دارای طبقه اشرافیت نبوده بخاطر همین کمتر دارای فاصله طبقاتی در این شهر وجود داشته است. مردم مدینه دارای دو قبیله بزرگ بودند اوس و خزرج که از مدتها قبل باهم در حال جنگیدن باهم بودند و دنبال یک داور خارج از خود بودند تا برای همیشه اختلاف بین ایشان را رفع کند و هر دو طرف نیز این داور را قبول داشته باشند.

پ) استدلال کنید که هر یک از این تفاوت ها چگونه زمینه را برای استقبال مردم یثرب از دعوت پیامبر فراهم آورد. ۱- جنگ و ستیز طولانی دو قبیله اوس و خزرج در یثرب، عموم مردم را چنان خسته کرده بود که برای پایان یافتن چنین نزاع هایی لحظه شماری می کردند. بی تردید تعالیم اسلام بهترین پاسخ به این نیاز عمومی تلقی می شد. ۲- از طرف دیگر حضور یهودیان مدینه و ادعای ایشان مبنی بر اینکه بزودی یک پیامبر از این

منطقه ظهور خواهد کرد و ایشان را از شربت پرستان نجات خواهد داد باعث یک پیش زمینه و ذهنیت برای مردم مدینه شده بود که با کسی که در مکه ادعای پیامبری می کرد ارتباط برقرار کنند تا پیش از یهودیان افتخار همراهی پیامبر را داشته باشند و نیز به هدف خویش برسند.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۳۲ کتاب درسی)

با استفاده از جدول مهم ترین رویدادهای مربوط به اسلام در مدینه، نمودار خط زمان پایین صفحه را تکمیل نمایید.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۳۳ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

بخشی از مفاد پیمان های عقبه ی اول و دوم را به دقت مطالعه کنید و به پرسش های مربوط به آن پاسخ دهید:

در پیمان عقبه ی اول ۱۲ نفر از اهالی یثرب با پیامبر بیعت کردند که: « به خدا شرک نوزند، راهزنی ننمایند، زنا نکنند، فرزندان خود را نکشند، در کارهای خیر از رسول خدا پیروی کنند» (ابن هشام، سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۸۱ - ۸۲).

در پیمان عقبه ی دوم، پیامبر فرمود: «با شما بیعت می کنم که از من دفاع کنید همان طور که از زنان و فرزندان خود دفاع می کنید، ... پیمان شما، پیمان من است، من از شما هستم و شما از من هستید، با هر کس که شما بجنگید، نبرد می کنم و با هر کس که از در صلح و صفا وارد شوید، من نیز صلح می کنم» (همان، ج ۲، ص ۸۹)

الف) از مفاد پیمان عقبه ی اول می توان به چه نکته هایی درباره ی وضعیت اجتماعی ساکنان شبه جزیره ی عربستان در آن زمان پی برد؟ فرهنگ و اخلاق جاهلی در تمامی شهرهای عربستان وجود داشت.

ب) محتوای دو پیمان چه تفاوت اساسی با هم دارند؟ علت آن چه می تواند باشد؟ مفاد پیمان عقبه ی اول جنبه ی دینی، اعتقادی و فرهنگی صرف دارد و در آن نمایندگان اهالی یثرب متعهد شدند که در چارچوب تعالیم اسلام و پیامبر اکرم، از برخی اقدام ها مانند شرک ورزیدن، راهزنی، زنا، کشتن فرزندان خود اجتناب کنند. منع شدن چنین اموری در پیمان نامه به لحاظ اجتماعی دلالت بر آن دارد که این پدیده ها در آن زمان در یثرب و کل شبه جزیره ی عربستان رایج بوده است. اما مفاد پیمان عقبه ی دوم کاملاً جنبه و بُعد اجتماعی و سیاسی دارد؛ زیرا در این پیمان، نمایندگان اهالی یثرب متعهد می شوند که از رسول خدا پس از مهاجرت به آن شهر همانند افراد خانواده ی خود دفاع کنند و با هر کس جنگید بجنگند و با هر کس صلح کرد، در صلح باشند.

پ) پیمان عقبه ی دوم به لحاظ سیاسی و اجتماعی چه اهمیتی برای پیامبر و مسلمانان داشت؟ به نظر شما چرا این پیمان به بیعت الحرب معروف شده است؟ پیمان عقبه دوم زمینه های حقوقی و سیاسی لازم را برای هجرت به مدینه و شکل گیری دولت مستقل پیامبر(ص) و ظهور دولت نبی در مدینه النبی تدارک نمود. از آنجا که مسلمانان یثرب، وعده حمایت از پیامبر و مسلمانان را داده بودند این شهر می توانست در آینده مکانی امن برای هجرت مسلمانان به آنجا باشد تا در سایه امنیت این شهر، پیامبر به گسترش و تبلیغ دین اسلام پردازد. چون این پیمان محتوای آن، جنبه ی نظامی و جنگی داشت به بیعت الحرب معروف شد.

فعالیت ۵ (صفحه ی ۳۵ کتاب درسی)

جست و جو و بررسی شواهد و مدارک

الف) ترجمه ی آیه ی ۱۰ سوره حجرات و آیه ۱۰۳ سوره آل عمران را بخوانید و بگویید که این آیات به کدام رویداد تاریخی اشاره دارند. هر دو آیه به پیمان برادری میان مهاجران و انصار توسط پیامبر در مدینه اشاره دارد.

آیه ی ۱۰ سوره حجرات : إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ: به حقیقت مؤمنان همه برادر یکدیگرند پس همیشه بین برادران ایمانی خود صلح دهید و خداترس و پرهیزکار باشید، باشد که مورد لطف و رحمت الهی گردید.

آیه ۱۰۳ سوره آل عمران : وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ: و همگی به رشته (دین) خدا چنگ زده و به راههای متفرق نروید، و به یاد آرید این نعمت بزرگ خدا را که شما با هم دشمن بودید، خدا در دلهای شما الفت و مهربانی انداخت و به لطف و نعمت خدا همه برادر دینی یکدیگر شدید، و در پرتگاه آتش بودید، خدا شما را نجات داد. بدین گونه خدا آیاتش را برای (راهنمایی) شما بیان می کند، باشد که هدایت شوید.

ب) به نظر شما، چرا پیامبر دستور داد که مسلمانان بدون در نظر گرفتن وابستگی قبیله ای خود با یک دیگر پیوند برادری برقرار نمایند؟ از مهم ترین دغدغه های پیامبر (ص) چگونگی برقراری عدالت اجتماعی در میان همه مردم بوده است و لازمه پدیدار گشتن چنین عدالتی، از یک سو برافتادن تضادهای طبقاتی و از دیگر سو، ایجاد پیوندهای قرابت میان آحاد مردمان بوده است. به همین سبب پیامبر (ص) پیوند برادری دینی را به عنوان راهکاری عملی برای شکل گیری برادری و برابری میان همه انسان ها برقرار ساخته است. تا با این کار علاوه بر تقویت وحدت سیاسی و معنوی مسلمانان، خطر درگیری های داخلی را تا حدود زیادی برطرف سازد و یکی از پایه های مهم انسجام جامعه و پیشرفت اسلام با همین طرح تحقق پیدا کند. از بین بردن کینه ها و دشمنی ها، زدودن غربت و تنهایی مهاجران و جایگزین کردن پیوند ایمانی به جای پیوندهای قومی و نژادی، جلوگیری از هرگونه اختلاف و ناهماهنگی احتمالی میان انصار و مهاجر و به تبع آن بین اوس و خزرج نیز از جمله اهداف عقد اخوت شمرده شده است. این پیوند افزون بر یک شیوه سیاسی برای ایجاد وحدت و یکپارچگی بین امت اسلام، بخشی از آیین اجتماعی اسلام است که خداوند متعال تشریح کرده است.

پ) دلیل بیاورید که چرا پیوند برادری بر پایه ی اعتقادات دینی و مساوات اسلامی در نقطه ی مقابل فرهنگ و ارزش های جاهلی قرار داشت؟ در جامعه جاهلی عرب پیش از اسلام آنچه از برادری منظور بود، برادری نسبی و سببی بود و نسب واحد و پیوندهای خونی و نسبی در فرهنگ جاهلیت ارجحیت ویژه ای داشت و عصیت قبیله ای و نسبی و قومی مبنای کلی آنها بود و رفتار سیاسی - اجتماعی جامعه عرب بر این اساس شکل می گرفت. ولی پیوند برادری بر پایه ی اعتقادات دینی و مساوات اسلامی باعث شد فرهنگ «الاکوه فی نسب» همراه با معیارهای جاهلی خود در صحنه زندگی اجتماعی و سیاسی اعراب تعدیل شده و فرهنگ «الاکوه فی الدین» جای آن را بگیرد. فرهنگ اخوت دینی اکثر معیارهای نژادی و خونی را که باعث تفاخر و تضاد بود، طرد کرد و برادری دینی را جانشین آن ساخت.

فعالیت ۶ (صفحه ی ۳۶ کتاب درسی)

بررسی و تحلیل شواهد و مدارک

به چهار گروه تقسیم شوید، بندهایی از پیمان نامه ی مدینه را بخوانید و به پرسش های مربوط به گروه خود پاسخ مناسب دهید. این نوشته، پیمان نامه ای است از محمد رسول خدا، تا در میان مؤمنان و مسلمانان قبیله ی قریش (مهاجران) و مردم یثرب و کسانی که پیرو مسلمانان شوند و به آنان بپیوندند و با ایشان در راه خدا پیکار کنند، به اجرا درآید.

آنان در برابر دیگر مردمان یک امت هستند.

پیروان اسلام نباید مسلمانی را در پرداخت خون بها یا فدیة ی سنگین، تنها گذارند.

هیچ مؤمنی نباید بر ضد مؤمنی با دیگران هم پیمان شود.

همه ی مسلمانان در امان دادن برابر هستند و فرودست ترین مسلمانان، می تواند کافران را پناه دهد.

آشتی همه ی مؤمنان یکی است و به هنگام پیکار در راه خدا، هیچ مؤمنی نباید جدا از مؤمن دیگر، با دشمن آشتی نماید.

هرگاه شما مسلمانان در کاری گرفتار اختلاف شدید، داوری آن را به خدا و محمد واگذار کنید.

هر کس از یهود با ما هم پیمان شود، بی هیچ ستم و تبعیض، از یاری و برابری برخوردار خواهد شد؛ دین یهود از آن ایشان و دین مسلمان از آن مسلمانان

است؛ مگر کسی که با پیمان شکنی ستم کند.

در پیکار با دشمنان، هزینه ی یهود بر عهده خود آنان و هزینه ی مسلمانان بر عهده ی خودشان خواهد بود.

هم پیمانان باید علیه کسی که به شهر یثرب بتازد، به یاری هم بشتابند.

هیچ کس نباید به قریش و یاران ایشان پناه دهد.

درون مدینه برای پذیرندگان این پیمان نامه منطقه ی امن و حرم (شهری که به عنوان حرم یا منطقه ی امن اعلام می شد، دارای محدودیت های ویژه ای از

قبیل ممنوعیت جنگ و خونریزی به غیر از وضعیت دفاعی، منع قطع درختان، عدم تعدی به پناهندگان، حرمت مسافران و ... بود؛ پیامبر پس از تنظیم پیمان نامه به تعدادی از یاران خود مأموریت داد که حدود حرم مدینه را نشانه گذاری نمایند. است.

هرگاه میان متعهدان این پیمان نامه، اختلافی ناگوار و یا درگیری ای که خطر تباهی داشته باشد، رخ دهد، بی گمان برای حل و فصل آن باید به خدا و پیامبر روی آورید (نامه ها و پیمان های سیاسی حضرت محمد و اسناد صدر اسلام، ص ۱۰۶ - ۱۱۱).

گروه ۱: چرا برخی از محققان، این پیمان نامه را به عنوان قانون اساسی مدینه النبی نامیده اند؟ در این پیمان نامه چارچوب و اصولی مهم برای تنظیم مناسبات اجتماعی، دینی، فرهنگی، حقوقی قضایی، اقتصادی و سیاسی ساکنان یثرب و نحوه ی اداره ی امور شهر تعریف و تصویب شده است.

گروه ۲: حقوق و مسئولیت هایی که در این پیمان نامه برای مسلمانان ذکر شده، چه تفاوتی با حقوق و مسئولیت های آنان در دوره جاهلی داشت؟ مفاد پیمان نامه ی عمومی، فرد فرد مسلمانان را مؤمنانی می شناسد که فارغ از وابستگی های قبیله ای، طایف های، خاندانی و خانوادگی و بدون توجه به ثروت و دارایی هایشان، از حقوق و مسئولیت های یکسان برخوردارند و همگی برادر و برابرنند. در این نظام نامه حتی فرودست ترین آنان نیز در امان دادن دیگران و از جمله پناه دادن به کافران با دیگران برابر بودند و هیچ مؤمنی نمی توانست بر ضد مؤمن دیگر هم پیمان شود. اما در دوره ی جاهلیت چنین برابری و عدالتی وجود نداشت و حقوق و مسئولیتهای افراد، تابعی از اصول و ارزش حاکم بر نظام قبیله ای به محوریت حَسَب و نسب بود. تعصب و عصبیت قبیله ای، طایفه ای و خاندانی از یک سو موجب م یشد که برخی قبایل، طوایف و خاندان ها خود را شریف تر از سایر قبایل، طایفه ها و خاندان ها بشمارند و امتیازات ویژه ای را برای قبیله، طایفه و خاندان خویش طلب کنند. از سوی دیگر در درون قبایل و طایفه ها به واسطه ی حسب و نسب سلسله مراتبی از حقوق و مسئولیت های متفاوت وجود داشت. در واقع این پیمان نامه قصد داشت روابط و پیوندهای عدالت جویانه ی دین اسلام یعنی برادری و مساوات اسلامی را جایگزین عصبیت قبیله ای و مناسبات تبعی ضامیز عصر جاهلیت سازد.

گروه ۳: حقوق و مسئولیت هایی که این پیمان نامه برای غیر مسلمانان به رسمیت شناخته، بر چه پایه و اصولی استوار بود؟ مناسبات مسلمانان و غیرمسلمانان به عنوان هم پیمان بر مبنای حقوق و مسئولیت مشترک و در چارچوب احترام متقابل و همزیستی مسالمت آمیز و دوستانه تعریف شده است.

گروه ۴: جایگاه و موقعیت پیامبر از نظر حق حاکمیت و قدرت سیاسی و قضایی در این پیمان نامه چگونه تعریف شده بود؟ در این پیمان نامه اداره ی حکومت، بر عهده ی شخص پیامبر بود و آن حضرت مستقیماً در سامان دادن به امور اجتماعی و مدیریت جامعه دخالت داشت. امور سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و قضایی، با نظر آن حضرت، و بر طبق صلاح دید او انجام می گرفت. هر کس که با قبول اسلام، عضو امت اسلامی شمرده می شد، خود را موظف به اطاعت از دستورات حضرت می دانست. مسلمانان بین دستوراتی که از طریق وحی به پیامبر ابلاغ می گردید، مانند نماز، روزه و حج، با دستوراتی که از سوی پیامبر، و در جهت اداره ی جامعه، صادر می شد، مانند نصب حاکمان و اعزام مأموران مالیاتی، تفاوتی قائل نبودند و همه ی آنها را به عنوان اوامر لازم الاجرا تلقی می کردند.

فعالیت ۷ (صفحه ی ۳۹ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

بندهایی از پیمان صلح حدیبیه را بخوانید و استدلال نمایید که چرا آثار و نتایج آن ها به سود مسلمانان بود.

- به مدت ده سال بین قریش مکه و یاران محمد (ص)، متارکه ی جنگ خواهد بود.
 - از سال بعد، هر کس از یاران محمد (ص) که به قصد حج یا عمره و یا تجارت به مکه آید، جان و مالش در امان است.
 - هر کس می خواهد به محمد (ص) بپیوندد و با او هم پیمان شود، چنان کند و هر کس می خواهد به قریش بپیوندد و با ایشان هم پیمان شود، چنان کند.
- صلح حدیبیه، به شهادت تاریخ و طبق پیش بینی های پیامبر و وعده های قرآنی، برکات زیادی برای مسلمانان در پی داشت. به گفته مورخان، در صدر اسلام فتحی عظیم تر از فتح حدیبیه صورت نگرفت، زیرا در پرتو آن، آتش جنگ فرونشست و دعوت به اسلام رواج گرفت و اسلام در سراسر جزیره العرب گسترش یافت و باعث تحکیم و گسترش دعوت اسلامی در شبه جزیره عربستان شد. به گونه ای که از آغاز پیمان صلح تا نقض آن (۲۲ ماه)، تعداد کسانی که به اسلام گرویدند، بیش از کل تعداد مسلمانان تا آن زمان بود. در عین حال آرامش حاصل از صلح حدیبیه سبب شد که پیامبر علاوه بر تشدید فعالیت های

تبلیغی در شبه جزیره، به سرزمین های خارجی هم توجه کند و در سال هفتم، پادشاهان و سران ممالک اطراف را نیز به اسلام دعوت نماید. اما مهم ترین فایده این صلح، زمینه سازی برای فتح مکه بود که مدت کوتاهی پس از صلح حدیبیه به وقوع پیوست.

فعالیت ۸ (صفحه ی ۴۰ کتاب درسی)

با یک دیگر هم فکری نمایید و مضمون دو حدیث مشهور پیامبر را درباره ی علم آموزی، به فارسی بیان کنید. ۱- اَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَكُلُوا بِالصَّيْنِ: دانش را فرا گیرید، گرچه در چین باشد. ظاهراً علت اینکه نام چین برده شده است این باشد که در آن روز از چین به عنوان دورترین نقاط جهان که مردم آن روز می توانستند به آنجاها بروند نام برده می شده و یا علت این است که در آن زمان چین به عنوان یک مهد علمی و صنعتی معروف بوده است. این حدیث می گوید تحصیل علم، جا و مکان معین ندارد، همان طوری که وقت و زمان معین هم ندارد.

۲- اَطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ: یعنی در همه عمر، از گهواره تا گور در جستجو و طلب علم باشید. یعنی علم فصل و زمان معینی ندارد، در هر زمانی باید از این فرصت استفاده کرد.

درس ۵

فعالیت ۱ (صفحه ی ۴۳ کتاب درسی)

بررسی و تحلیل شواهد و مدارک

بخشی از گفت و گوهای اجتماع سقیفه ی بنی ساعده را که منجر به خلافت ابوبکر بن ابی قحافه شد، بخوانید و به پرسش مربوط به آن پاسخ مناسب دهید.

سعد بن عباده رئیس خزرجیان از انصار گفت: «ای گروه انصار شما پیش از دیگران به اسلام گرویدید و از این جهت برای شما فضیلتی است که برای دیگران نیست. پیامبر اسلام بیش از ده سال قوم خود را به خداپرستی و مبارزه با شرک دعوت نمود، جز جمعیت کمی از آنان، کسی به او ایمان نیاورد، ولی هنگامی که پیامبر با شما سخن گفت، شما به او ایمان آوردید و دفاع از او را بر عهده گرفتید و برای گسترش اسلام و مبارزه با دشمنان جهاد کردید ... هر چه زودتر زمام کار به دست بگیرید که جز شما کسی لیاقت این کار را ندارد» (طبری، تاریخ طبری، ج ۴، ص ۱۳۴۲-۱۳۴۳).

به دنبال آن، ابوبکر برخاست و چنین گفت: «خداوند محمد را برای پیامبری به سوی مردم فرستاد ... گروهی از مهاجران به تصدیق و ایمان و یاری او در لحظات سخت بر دیگران سبقت گرفتند و از کمی جمعیت نهرا سیدند، ... آن ها خویشاوندان پیامبرند و به زمام داری و جانشینی شایسته تر می باشند ... اگر از گروه مهاجرین بگذریم هیچ کس به مقام و موقعیت شما (انصار) نمی رسد، بنابراین، چه بهتر ریاست خلافت را مهاجرین به دست بگیرند و وزارت و مشاوره را به شما واگذار کنند» (همان، ص ۱۳۴۵). ابوبکر با اشاره به دو دستگی انصار و سابقه ی جنگ و خونریزی میان آنان، گفت هرگاه یک نفر از شما خود را برای خلافت آماده کند، به سان این است که خود را میان کام شیر افکنده باشد (جاخط، البیان والتبیین، ج ۲، ص ۱۸).

آن گاه حُباب بن مُنذر از جانب انصار و عمر و ابوعبیده از طرف مهاجران سخن گفتند و دلایلی را برای تعیین جانشین از گروه خویش بیان کردند. بشیرین سعد که پسر عموی سعد بن عباده بود و از تمایل انصار به ریاست او به شدت ناراحت بود، برخلاف انتظار گفت: پیامبر از قریش است، خویشاوندان پیامبر برای زمام داری از انصار شایسته ترند، چه بهتر که کار خلافت را به خود آنان واگذار نماییم و مخالفت نکنیم.

پس از آن بود که ابوبکر رو به مردم کرد و گفت به نظر من عمر و ابوعبیده برای خلافت شایستگی دارند. با هر کدام می خواهید بیعت کنید، ولی آن دو نفر برخاستند و به ابوبکر گفتند تو از ما شایسته تری ... چه کسی می تواند در این امر بر تو سبقت بگیرد، و بی درنگ دست بگیرند، یک نوع فضیلت و برتری پیدا می کنند، هر چه زودتر برخیزید و با ابوبکر بیعت کنید». اوسیان نیز همگی به تبعیت از او با ابوبکر بیعت کردند. ولی رئیس خزرجیان و افراد قبیله ی او از بیعت خودداری ورزیدند (طبری، تاریخ طبری، ج ۴، ص ۱۳۴۵-۱۳۴۸).

با توجه به مباحث مطرح شده در سقیفه:

اشخاص و یا نمایندگان هر یک از گروه های مسلمان برای اثبات حقانیت خود در جانشینی پیامبر بر چه معیارهایی تأکید کردند؟ ۱-

انصار (مدینه) و مهاجری بودن (مکه) ۲- از طایفه قریش و خویشاوند بودن با پیامبر .

به نظر شما آیا این معیارها برای تعیین جانشین پیامبر مناسب و یا کافی بود؟ چرا؟ خیر. زیرا هیچ کدام از معیارها بر اساس قرآن و سنت رسول الله نبود.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۴۶ کتاب درسی)

پس از مطالعه ی درس، هم فکری کنید و بگویید، شیوه ی به خلافت رسیدن خلفای نخستین چه تفاوت و شباهتی با هم داشت؟ شیوه به خلافت رسیدن هر کدام از خلفا با یکدیگر شباهتی ندارند و متفاوت از هم بودند. ۱- انتخاب ابوبکر توسط اهل حل و عقد بود. در انتخاب ابوبکر، پنج تن با وی بیعت کردند، و این بیعت رسمیت یافت و پذیرفته شد. بدین شکل بیعت در سقیفه انجام گرفت، و ابوبکر به مقام خلافت رسید. آنگاه خلیفه منتخب در سقیفه، به مردم عرضه شد، مردم نیز خواه و ناخواه او را پذیرفتند. ۲ - براساس گزارش های تاریخی، ابوبکر اندکی قبل از مرگش، عمر را به جانشینی برگزید و در واقع یک نوع انتصاب بود و هیچ شخص یا گروهی در این انتصاب دخالت نداشتند. ۳- انتخاب عثمان توسط شورای محدود شش نفری که عمر دستورالعمل خاصی برایش تعیین نموده انتخاب شد و تنها با نیمی از آراء به خلافت تعیین گردید. ۴- فرق بیعتی که با امیرمؤمنان علی علیه السلام انجام گرفت با بیعتی که با سه خلیفه قبل از آن حضرت انجام گرفت این بود که بیعت با امیرمؤمنان(ع) بیعتی بود که در آن بسیاری از مردم و بزرگان به اختیار شرکت کرده بودند و لذا آن حضرت آزادانه و به رای اکثریت واقعی به خلافت انتخاب شد هر چند بدان رغبتی نداشت.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۴۷ کتاب درسی)

به جدول خوب دقت کنید و بگویید خلیفه ی دوم برای توزیع بیت المال میان مسلمانان چه معیارهایی را در نظر داشته است؟ قرابت نسبی و سببی به رسول خدا و تقدم و تأخر در گرویدن به اسلام و حضور در جنگ ها از جمله معیارهایی بوده که خلیفه دوم در چارچوب آنها اقدام به تقسیم و توزیع بیت المال کرده است.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۴۷ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

برداشت و تحلیل خود را از متن زیر بیان کنید.

ولیدبن عتبّه، حاکم اموی کوفه، مبلغ زیادی از بیت المال قرض گرفت و نمی خواست آن را پس دهد. عبدالله بن مسعود که مسئول بیت المال بود، به عثمان شکایت برد. خلیفه در پاسخ او گفت: «تو خزانه دار ما هستی و نباید نسبت به ولید از آن چه از بیت المال بر می دارد، تعرض نمایی». ابن مسعود به خشم آمد و گفت: «گمان می بردم که خزانه دار مسلمانان هستم، اما اگر چنین است، مرا بدان حاجتی نیست» (بلاذری، انساب الاشراف، ج ۵، ص ۳۱). این سخن بیانگر این بود که عثمان خود را اختیاردار اموال بیت المال می دانست، و آن را به صورت دلخواهی مصرف می کرد. عثمان بن عفان در خلافت خود، بخشش دلخواهی از بیت المال را پایه گذاری کرد. وی، اموال را از عموم مردم بازمی داشت، اما به خویشان و خاندانش (امویان)، مبالغ هنگفت عطا می کرد. وی به صراحت، بذل و بخشش به خویشان خود را در چارچوب یک عنصر دینی به نام «صله رحم» توجیه می کرد. بلاذری نگاشته است که عثمان به خویشانش از بیت المال بخشود، و در این باره گفت که این، همان صله رحم است که خداوند به آن فرمان داده است. بذل و بخشش های خلیفه سوم از بیت المال، و تصرف دلخواهی در آن، واکنش مسلمانان را در پی داشت. حتی برخی از خزانه داران به اعتراض، از کار خود کناره گرفتند.

فعالیت ۵ (صفحه ی ۵۰ کتاب درسی)

قسمت هایی از متن صلح نامه ی بیت المقدس (ایلیا) را مطالعه کنید و دلایل خود را در پذیرش یا رد ادعای رفتار مسالمت آمیز و مدارا جویانه مسلمانان بیان کنید.

این نامه امانی است که عمر، امیرمؤمنان به مردم ایلیا می دهد، خودشان و اموالشان و کلیساهایشان و صلیب هایشان، سالم و بیمارشان و دیگر مردمشان را امان می دهد؛ کلیساهایشان مسکون و ویران نشود و از آن نگاهند و حدود آن را کم نکنند، از صلیب و اموالشان نیز، و در کار دینشان مزاحمت نبینند و کسی از ایشان زیان نبیند و کسی از یهودان در ایلیا با آن ها مقیم نشود.

مردم ایلیا باید جزیه دهند، چنان که مردم شهرها می دهند و باید رومیان و دزدان را از آن جا بیرون کنند. کسانی که بروند جان و مالشان در امان است تا به امان گاهشان برسند و هر که بماند در امان است» (طبری، تاریخ طبری، ج ۵، ص ۱۷۸۹ - ۱۷۹۰).

اعراب مسلمان به هر شهر و ولایتی که می رسیدند، مطابق تعالیم اسلام و سنت پیامبر سه پیشنهاد را مطرح می کردند: نخست، پذیرش اسلام؛ دوم، قبول جزیه و فرار گرفتن در امان مسلمانان و سوم جنگ. حاکمان و بزرگان محلی اغلب پرداخت جزیه را برگزیدند و قراردادهای صلح میان آنان و فرماندهان سپاه اسلام منعقد شد. اما وضعیت بیت المقدس با بقیه مناطق متصرفی فرق داشت؛ نیروهای مسلمان پس از فتح شام، شهر قدس را محاصره کردند. ولی چون قبله نخستین مسلمانان، مکان مقدس بود بدون خونریزی و با امضای امان نامه ای وارد شهر شده و در وقت نماز در جای پیامبر که از آنجا معراج

کرده بودند و حالا (مسجد الصخره) نامیده می شود نماز خواندند و نام شهر را بیت المقدس گذاشتند. فرمانروایان مسیحی که بر سرزمین شام و روم حکومت می کردند در خواست کردند که باید خلیفه مسلمانان شخصاً حضور داشته باشد و قرارداد صلح را به دست خود بنویسد تا کلیدهای مسجد الاقصی را به وی تحویل دهند. زیرا تحویل بیت المقدس و مسجد الاقصی به این آسانی نیست. قدس با شهرهای دیگر فرق می کند. شهرهای دیگر از منزلت و جایگاه قدس برخوردار نیستند. مسجد الاقصی مکانی است که به دست مبارک حضرت سلیمان بنا شده و پیامبران بعدی در آن نماز خوانده اند. پس اگر لازم است که بیت المقدس تسلیم مسلمانان گردد، باید خلیفه مسلمانان شخصاً آن را تحویل بگیرد.

درس ۶

فعالیت ۱ (صفحه ی ۵۵ کتاب درسی)

بررسی نقشه تاریخی

با مقایسه ی نقشه های صفحه های ۴۸ و ۵۶، سرزمین ها و مناطقی را که در دوران بنی امیه فتح شد، فهرست نمایید. ماورالنهر، افغانستان، سیستان، شمال هند، ملیطه، قبرس، شمال آفریقا تا مراکش، اندلس و ...

فعالیت ۲ (صفحه ی ۵۷ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن های زیر را بخوانید و به صورت گروهی به پرسش های مربوط به آن پاسخ مناسب دهید.

متن ۱: در کوفه یکی از بزرگان آن شهر هنگام بیعت با معاویه گفت: «سلام بر تو، ای پادشاه»، معاویه به خشم آمد و گفت: «چرا مرا امیرالمؤمنین خطاب نکردی؟»، پاسخ آن شخص چنین بود: «آن در صورتی بود که ما تو را امیر کرده باشیم، ولی تو خود به این کار اقدام کرده ای» (یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۴۴).
متن ۲: معاویه در نخستین خطابه ی خود در مدینه پس از رسیدن به خلافت، گفت: «... اما بعد، من، به خدا قسم، خلافت را به وسیله ی محبتی که از شما سراغ داشته باشم، یا به رضایت شما به دست نیاورده ام، بلکه با همین شمشیر با شما مبارزه کرده ام...» (احمدبن محمدبن عبدربه، العقدالفرید، ج ۴، ص ۱۴۷).
متن ۳: عمروبن بخر جاحظ، یکی از اندیشمندان و نویسندگان برجسته ی قرن سوم هجری در ارزیابی خلافت معاویه می نویسد: «آن گاه که معاویه به ملوک [پادشاهی] نشست، بر بقیه ی شورا و جماعت مسلمانان اعم از انصار و مهاجران غلبه نمود. [آن سال را] سال جماعت نامیده اند، لیکن جماعت نبود و برعکس سال تفرقه، زور، اجبار و غلبه بود...» (رسائل جاحظ، رسائل کلامیه، ص ۲۴۱).

۱- شواهد فوق چه دلالتی بر شیوه ی تأسیس خلافت اموی دارد؟ تمامی شواهد و مدارک مأخوذ از سه متن یادشده، آشکارا دلالت بر این امر دارد که معاویه از طریق زور و اجبار (تغلب) خلافت را به دست گرفته است.

۲- نکته ی مشترک سه متن بالا چیست؟ نکته ی مشترک هر سه متن هم تصریح بر آن دارد که معاویه نه با اجماع و بیعت مسلمانان بلکه با استفاده ی زور شمشیر و غلبه ی نظامی، قدرت را به دست گرفت.

۳- شواهد دیگری را در تأیید یا رد ادعای شواهد فوق ارائه دهید. ۱- معاویه در شام تجربه ملوک آل غسان را نه به دیده منفی بلکه به دیده

مثبت می نگریست و علاقه مند بود تا دربار خود را به همان شکل بیازاید. ۲- او خود را اولین پادشاه خواند و برخی از صحابه رسول خدا - ص - نیز به عنوان طعن بر او، او را املاک خطاب می کردند. ۳- انتخاب جانشین و ولیعهد برای خود از طریق موروثی کردن خلافت.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۵۸ کتاب درسی)

جست و جوی شواهد و مدارک

با رجوع به درس ۴، شواهدی ارائه کنید که دلالت بر مخالفت سنت پیامبر با قومیت گرایی دارد. ۱- متن و مفاد پیمان نامه عمومی مدینه ۲- پیمان برادری ۳- فتح مسالمت آمیز مکه ۴- تقسیم عادلانه غنائم جنگی ۵- رفتار و برخورد آن حضرت با بردگان سیاه پوست و افراد فقیر و بی پناه که از اصل و نسب و خانواده و خاندان منتفذ و ثروتمندی برخوردار نبودند. ۶- ارج و قربی که آن حضرت برای یاران غیر عرب خود از جمله سلمان فارسی قائل شد.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۵۸ کتاب درسی)

به نظر شما گرفتن جزیه از نو مسلمانان نشانه ی چه ویژگی حکومت اموی بود؟ ۱- ظلم و ستم امویان به غیر عرب ۲- ترس حاکمان اموی از کاهش شدید منابع مالی امویان ۳- تبعیض بین مسلمانان ۴- عدم رعایت قوانین اسلامی ۵- تعصب عربی و قوم پرستی.

این اقدام چه آثار سیاسی و اجتماعی می توانست داشته باشد؟ از یک سو موجب می شد که روند پذیرش اسلام از سوی ن نارضایتی شدید و عمیق مردم و خرابی روز افزون مملکت می شد که می توانست روند سقوط امویان را تسریع بخشد. از سوی دیگر این امر موجب نارضایتی شدید خراج دهندگان و جزیه پردازان شد و آن ها به شهرها که از کنترل کمتری برخوردار بودند، می گریختند. در نتیجه این کار موجب از بین رفتن مزارع که منبع اصلی درآمد بود، می شد و دیگر آن که نومسلمان را وادار می کرد. که در نهضت های ضد اموی شرکت جویند.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۶۰ کتاب درسی)

استنباط و تحلیل تاریخی

مطلب زیر را بخوانید و به صورت گروهی به پرسش های مربوط به آن پاسخ دهید.

- ۱- از بدو تأسیس خلافت، کسانی که به عنوان خلیفه ی مسلمین زمام جامعه ی اسلامی را بر عهده می گرفتند، هم زمان به امور حکومتی و امور دینی رسیدگی می کردند. آنان علاوه بر قدرت سیاسی، دارای مرجعیت دینی نیز بودند و به عنوان نماینده ی رسمی آیین اسلام در جامعه به شمار می رفتند.
- ۲- یزیدبن معاویه، خلیفه ای بود که نه تنها به ظواهر اسلامی اعتنایی نداشت و آشکارا احکام دینی را زیر پا می گذاشت؛ بلکه نسبت به نبوت پیامبر و حقایق دین اسلام خدشه وارد می کرد و آن را به برتری جویی خاندان بنی هاشم در مقابل بنی امیه نسبت می داد. این موضوع در زمان معاویه به صراحت بیان نمی شد، اما یزید می خواست انتقام شکست بنی امیه از بنی هاشم در دوران رسول خدا را از طریق بی پایه و اساس جلوه دادن صحت ادعای پیامبری حضرت محمد (ص) بگیرد.
- ۳- چنین روندی می توانست به محو کامل اسلام منجر شود. چون وقتی کسی که در جایگاه مدافع رسمی یک مکتب قرار دارد، آن را باطل می شمارد، دیگر دلیل و حجتی برای پایبندی سایر مردم به آن مکتب باقی نمی ماند.
- ۴- امام حسین (ع)، آخرین بازمانده ی پنج تن آل عبا (اهل بیت پیامبر) بود که در میان مردم جایگاه علمی، دینی و اخلاقی بسیار برجسته ای داشت. از این رو، آن حضرت بهترین فردی بود که می توانست اعلام کند یزید از صلاحیت و مشروعیت برای به دست گرفتن زمام امور جامعه ی اسلامی برخوردار نیست و تصدی او بر حکومت غاصبانه است. این عدم صلاحیت، هم جنبه ی حکومتی و هم مشروعیت دینی یزید را دربر می گرفت. یزید گرچه با نیرنگ و زور بر مسلمانان حاکم شده بود، اما از جنبه ی دینی، هیچ مقبولیت، حقانیت و مشروعیتی نداشت.
- ۵- با قیام امام حسین (ع)، مشروعیت دینی از حکومت یزید سلب شد و او چنان در موضع ذلت و ضعف قرار گرفت که نتوانست اهداف خود را عملی سازد. از سوی دیگر در دراز مدت زمینه ای فراهم شد که نو مسلمانان و جست و جوگران حقیقت با ورود به دنیای اسلامی، در جست و جوی حافظان راستین دین و مدافعان حقیقی اسلام برآیند و معارف دینی را از آنان اخذ نمایند.
- ۶- بدین ترتیب، امام حسین (ع) در کوتاه مدت با سلب مشروعیت از حکومت غاصبانه ی بنی امیه در یک بزنگاه بسیار مهم تاریخی، روند تضعیف و نابودی اسلام را متوقف کرد و در دراز مدت، زمینه ساز حرکت اصلاحی پیشوایان دینی پس از خود در راستای احیای اسلام ناب محمدی و نشر معارف اسلامی در جهان بشریت شد.

۱- چرا گفته می شود که بقای اسلام، نتیجه ی قیام امام حسین (ع) است؟ زیرا یزیدبن معاویه، خلیفه ای بود ظواهر اسلامی و احکام دینی را زیر پا می گذاشت و نسبت به نبوت پیامبر و حقایق دین اسلام خدشه وارد می کرد. چنین روندی می توانست به محو کامل اسلام منجر شود. امام حسین (ع)، بهترین فردی بود که می توانست اعلام کند یزید از صلاحیت و مشروعیت برای به دست گرفتن زمام امور جامعه ی اسلامی برخوردار نیست و تصدی او بر حکومت غاصبانه است. این عدم صلاحیت، هم جنبه ی حکومتی و هم مشروعیت دینی یزید را دربر می گرفت. با قیام امام حسین (ع)، مشروعیت دینی از حکومت یزید سلب شد و او چنان در موضع ذلت و ضعف قرار گرفت که نتوانست اهداف خود را عملی سازد. امام حسین (ع) در کوتاه مدت با سلب مشروعیت از حکومت غاصبانه ی بنی امیه در یک بزنگاه بسیار مهم تاریخی، روند تضعیف و نابودی اسلام را متوقف کرد.

۲- اگر آن امام قیام نمی کرد اسلام از بین می رفت؟ بله. زیرا یزید می خواست انتقام شکست بنی امیه از بنی هاشم در دوران رسول خدا را از طریق بی پایه و اساس جلوه دادن صحت ادعای پیامبری حضرت محمد (ص) بگیرد. چون وقتی کسی که در جایگاه مدافع رسمی یک مکتب قرار دارد، آن را باطل می شمارد، دیگر دلیل و حجتی برای پایبندی سایر مردم به آن مکتب باقی نمی ماند.

۳- چرا امام حسن (ع) و امام حسین (ع) در زمان معاویه قیام نکردند؟ از اولین اقدامات امام حسن (علیه السلام) بعد از به حکومت رسیدن، تهیه سپاهی برای مقابله با لشکر کثیف و خطر معاویه بود، اما با توجه به شرایط و اوضاع جامعه و بررسی همه جانبه مسائل جهان اسلام و با در نظر گرفتن توان و قدرت نظامی حکومتش در مقابل معاویه و این که ادامه جنگ با این شرایط به صلاح نبود، تن به صلح دادند و از ادامه درگیری پرهیز نمودند. مفاد این صلح نامه به خوبی استفاده می شود که امام حسن (علیه السلام) هرگز در صدد تثبیت خلافت معاویه نبوده، بلکه تنها به جهت مصالح اسلام و مسلمانان و با توجه به

اقتضای زمان و شرایط جامعه اسلامی تن به چنین کاری داد. تاریخ گواهی می دهد که اولاً: امام حسن (علیه السلام) به دلیل نداشتن یاران و فرماندهان مخلص، توان پیروزی نظامی بر معاویه و اطرافیان را نداشتند. ثانیاً: در چنین شرایطی نتیجه نبرد و جنگ با معاویه به نفع دنیای اسلام نبود. ثالثاً: درگیری امام حسن (علیه السلام) با معاویه و کشته شدن آن حضرت به دست معاویه، شکست مرکز خلافت مسلمانان بود.

۳- چرا امامان شیعه پس از امام حسین (ع) مانند ایشان علیه حکومت های زمان خود قیام نکردند؟ گروهی از علویان به رهبری ائمه شیوه مبارزه فکری و فرهنگی را برگزیدند. دلایل آنان برای اتخاذ این شیوه عبارت بود از: ۱- بی نتیجه بودن جنبش های سیاسی نظامی در آن دوره؛ زیرا این جنبش ها به شکل خشونت آمیزی سرکوب می شدند و به سبب وحشت حاکم بر جامعه، امیدی به جلب پشتیبانی مؤثر مردم از این قیام ها وجود نداشت. ۲- ضرورت و نیاز مبرم جامعه اسلامی به فعالیت های علمی و فرهنگی، تشخیص چنین ضرورت و نیاز اساسی ناشی از دو مسئله بود: الف) توسعه فتوحات از یکسو موجب افزایش سریع تعداد نومسلمانی شده بود که کمترین آشنایی با محتوای واقعی اسلام نداشتند و از سوی دیگر زمینه آمیزش عقاید اسلامی را با سایر اندیشه ها و فرهنگ ها از جمله افکار صوفیانه هندی و تفکرات فلسفی یونانی فراهم آورده بود. ب) بی کفایتی حکومت ها در ساماندهی اوضاع فکری و فرهنگی جامعه، بلکه نقش مؤثر آنها در نابسامانی های موجود، زمینه گسترش جعل حدیث، توسعه خرافات، اظهار نظرها و تفاسیر غلط در مباحث دینی را فراهم آورده و موجب مخدوش گردیدن چهره اصیل دین و سردرگمی مسلمانان شده بود. در چنین شرایطی ائمه تلاش برای گسترش فرهنگ ناب اسلامی را بر مبارزه مسلحانه ترجیح دادند.

درس ۷

فعالیت ۱ (صفحه ی ۶۶ کتاب درسی)

سفر به گذشته

فرض کنید که شما در زمان قیام عباسیان زندگی می کردید و از نزدیک شاهد تبلیغات و شعارهای آنان علیه امویان بودید. انتظارات خود را از دوران پس از پیروزی قیام در سه جنبه ی سیاسی، دینی و اجتماعی فهرست کنید. ۱- انتظار می رفت با توجه به این که خاندان پیامبر، که نقش محوری در دعوت و به قدرت رسیدن عباسیان داشتند، حکومت به آنان واگذار شود. ۲- گروه های مختلف مسلمانان با هم متحد شوند. ۳- ایرانیان به عنوان حامیان سیاسی و نظامی قیام عباسیان، در مدارج بالای سیاسی و نظامی این حکومت قرار گیرند. ۴- تشیع به عنوان مذهب اصلی در قلمرو خلافت عباسی رسمیت پیدا کند. ۵- شیعیان بر خلاف دوره ی امویان از آزادی عمل در انجام فعالیت های مختلف خود برخوردار شوند.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۶۸ کتاب درسی)

با راهنمایی دبیر و هم فکری، توضیح دهید که انتخاب مکانی در نزدیکی تیسفون برای بنای پایتخت از سوی منصور عباسی و ساخت آن بر اساس سنت شهرسازی ایرانی، چرا برای مورخان نکته ای مهم و معنادار است؟ منصور عباسی به جهت خطری که از سوی مردم کوفه که بیشتر طرفدار اهل بیت بودند، احساس می کرد، تصمیم گرفت که باید پایتخت جدیدی برای خود احداث نماید. نقشه شهر بغداد را مهندسان ایرانی طراحی کردند و آن را برای احیای شکوه زمان ساسانی در نزدیکی تیسفون پایتخت اشکانیان و ساسانیان ساختند. پایه طراحی دایره شکل این شهر دقیقاً بر پایه طراحی شهرسازی ساسانیان است. طرح شهر بغداد کپی برداری از نقشه و طرح شهر ساسانی گور (فیروزآباد کنونی) می باشد.

به نظر شما اهمیت و معناداری این اقدام چیست؟ منصور در ساختن این شهر انگیزه های سیاسی، نظامی، اقتصادی داشت. بغداد شهری نوین و خالص برای عباسیان بود و در نزدیکی ایران قرار داشت. بنای این شهر موافق با خواسته عباسیان برای حفظ قدرت، رهایی از علویان و انتقال به مرحله حکومت صرف عباسی بود. این منطقه حلقه اتصال شرق و غرب بود و میان دو عنصر اساسی را که جماعت اسلامی از آن دو تشکیل شده بود، پیوند می داد. همچنین بغداد به عنوان یک مرکز تجاری بااهمیت، مطرح بود؛ زیرا در مسیر راه ها و گذرگاه های آبی، خشکی، و دریایی واقع بود که با بقیه بخش های حکومت ارتباط داشت به گونه ای که خواربار از شام، جزیره، مصر، هند، سند، بصره، واسط، ارمنستان و آذربایجان از طریق دجله و فرات و شاخه های آن دو، جابه جا می شد.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۶۹ کتاب درسی)

نقشه های قلمرو خلافت عباسیان و امویان را مقایسه کنید و بگویید از نظر محدوده جغرافیایی چه تفاوتی با هم دارند و دلیل آن چیست؟ در دوره ی عباسیان تمامی مناطق شرق دریای خزر، شاخ آفریقا و سواحل غربی دریای سرخ و قسمت هایی از آفریقای مرکزی ضمیمه قلمرو آنان

شد. البته در حدود صد سال پس از تأسیس دولت عباسی، استقلال طلبی امیران آغاز شد. آنان از شرق ایران و شمال آفریقا، یعنی نقاطی که از مرکز خلافت عباسی بسیار فاصله داشتند، تجزیه قلمرو عباسیان را آغاز کردند. از جمله این امیران، طاهریان در ایران بودند. پس از طاهریان، صفاریان قدرت یافتند که حتی به بغداد نیز لشکر کشیدند. در شمال آفریقا و مصر نیز فاطمیان، امرای بنی اغلب، بنی طولون و... قدرت یافتند.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۷۰ کتاب درسی)

به نظر شما، علت دوام آوردن خلافت عباسی با وجود ضعف قدرت سیاسی و نظامی خلفا و تجزیه ی قلمرو خلافت چه بود؟ ۱- موقعیت و جایگاه خاص خلافت عباسی در مقام رهبر دینی در انظار مسلمانان خاصه اهل تسنن ۲- منبع مشروعیت بخشیدن به سلسله های حکومتی که با فرمان یا بدون فرمان خلیفه بر بخشی از قلمرو جهان اسلام مسلط شده بودند ۳- تکوین و تکامل دیوانسالاری منسجم و نیرومند به تقلید از ایرانیان و تجربیات آن ها ۴- ازدیاد دیوان های دولتی ۵- شکل گیری منصب وزارت ۶- نهادینه کردن قدرت خود از طریق تشکیل ارتش قدرتمند و دائمی با استفاده از نیروهای ترک نژاد ۷- پیشرفت های علمی و فرهنگی مسلمانان.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۷۵ کتاب درسی)

به نقشه دقت کنید و با هم فکری بگویید، تسلط فاطمیان بر مناطق شام و حجاز، از نظر سیاسی و مذهبی چه اهمیتی در رقابت آنان با عباسیان داشت؟ این مناطق حلقه ی اتصال زمینی و دریایی سه قاره ی بزرگ آسیا، اروپا و آفریقا بوده و تسلط بر آن قاعدتاً برای هر قدرتی در گذشته بسیار مهم و حیاتی بوده است و حتی در عصر کنونی نیز با وجود تغییر و تحولات تکنولوژی شگفت آور، همچنان اهمیت استراتژیک خود را حفظ کرده است. هر حکومتی که بر این سرزمین ها سلطه پیدا می کرد، راه های ارتباطی و تجاری ای که سه قاره را به هم متصل می کرد، در اختیار می گرفت و از منافع اقتصادی آن بهره ی سرشار می برد. وجود مراکز و اماکن دینی و مذهبی مهم مانند مکه، مدینه و بیت المقدس در این دو منطقه که هم برای مسلمانان و هم برای غیرمسلمانان حائز ارزش و اعتبار فراوانی بود و تسلط بر آنها به لحاظ مذهبی، سیاسی و اقتصادی، منافع و امتیاز فوق العاده ای داشت، بر میزان رقابت و دشمنی فاطمیان و عباسیان افزود.

فعالیت ۵ (صفحه ی ۷۷ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

ناصر خسرو، حکیم و شاعر ایرانی که به مذهب اسماعیلیه گرایش داشت، در عصر فاطمیان به مصر سفر کرد. او در سفرنامه ی خود به توصیف دیده ها و شنیده هایش از مصر و شهرهای آن پرداخته است. بخشی از توصیف او از قاهره را بخوانید و بگویید برداشت شما از این توصیف، درباره ی هنر معماری و شهرسازی فاطمیان چیست؟

«... و آن شهری شد که نظیر آن کم باشد. و تقدیر کردم (اندازه گرفتم) که در این شهر قاهره، از بیست هزار دکان کم نباشد، همه ملک سلطان. و بسیار دکان هاست که هر یک را در ماهی ده دینار مغربی أجرة (اجاره بها) است... و کاروان سرای و گرمابه و دیگر عقارات (ملک و زمین زراعتی) چندان است که آن را حد و قیاس نیست... و قصر سلطان میان شهر قاهره است و همه حوالی آن گشاده، که هیچ عمارت (ساختمان، بنا) بدان نیبوسته است. ... و چون از بیرون شهر بنگرند قصر سلطان چون کوهی نماید، از بسیاری عمارات و ارتفاع آن، اما از شهر هیچ نتوان دید، که باروی آن عالی است. و گفتند که در این قصر دوازده هزار خادم اجرای خواره (مقرری بگیر، حقوق بگیر) است، و زنان و کنیزکان خود که داند، الا گفتند که سی هزار آدمی در آن قصر است و آن دوازده کوشک (قصر، کاخ) است. و این حرم را ده دروازه است» (سفرنامه ی ناصر خسرو، ص ۷۷).

این توصیف ناصر خسرو بر بزرگی شهر قاهره و عظمت معماری و بناهای آن تاکید دارد. در سفرنامه ناصر خسرو مسائل جغرافیایی و توصیف ظاهری شهرها و مکان های ویژه بیش از دیگر امور، برجستگی دارد. اساساً شهر قاهره در این دوران، یک فضایی با اجزای مختلف اعم از بازار، مسجد، میدان، دارالاماره، مناطق مسکونی و... بود. رونق اقتصادی در قلمرو فاطمیان مصر حاصل تسلط آنها بر راه های بازرگانی شمال آفریقا و دریای مدیترانه است. با توصیفات ناصر خسرو می توان گفت که هنر و معماری این شهر تلفیقی می باشد. با توجه به ارتباط فاطمیان با دولت روم شرقی، عراق و ایران، هنرمندان و معماران با توجه به آشنایی با سبک های معماری مناطق ذکر شده، در آفرینش آثار خود، تحت تاثیر این تمدن ها قرار داشتند و با تلفیق و ترکیب هنرها و سبک معماری به ساخت شهر قاهره پرداختند. در زمینه اقتصادی مصر به علت دارا بودن محصولات تولیدی و صنعتی از مراکز اقتصادی مهمی به شمار می رفتند که دارای بازارهای تجاری مهمی بودند.

درس ۸

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۸۰ کتاب درسی)

مورخان در یک تقسیم بندی معروف، تاریخ ایران را به دو دوره ی باستان و اسلامی تقسیم کرده اند.

الف) به نظر شما مبنای این تقسیم بندی چیست؟ ورود اسلام به ایران و سقوط دولت های ایران باستان

ب) با هم فکری، چند ویژگی مشترک و متفاوت جامعه ی ایران را در این دوره به یاد بیاورید. توحیدمحوری، عدالت خواهی و ظلم ستیزی، صلح دوستی، رأفت و اخوت و تکریم شخصیت انسانی، با هویت ملی ایرانیان نزدیکی و هم خوانی داشت.

فعالیت ۱ (صفحه ی ۸۲ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و برداشت و تحلیل خود را از آن بیان کنید.

مُثَنی بن حارثه، رئیس یکی از قبیله های عرب که در حمله به مرزهای ایران خیلی فعال بود، گفت: «در جاهلیت و اسلام با عرب و عجم جنگ کردم، به خدا به روزگار جاهلیت یک صد عجم پرتوان تر از هزار عرب بود و اکنون یک صد عرب پرتوان تر از هزار عجم است» (طبری، تاریخ طبری، ج ۴، ص ۱۶۱۷)

ساکنان برخی شهرها و مناطق ایران مانند همدان، ری، فارس و به خصوص شهر استخر که خاستگاه خاندان ساسانی بود، بارها بر اعراب شوریدند، اما از آن جایی که میان این شورش ها هماهنگی وجود نداشت، اعراب موفق به سرکوب آن ها شدند.

از یک سو عدم اتحاد و بی انگیزگی و پایین بودن روحیه ایرانیان در مقابل اعراب مسلمان را نشان می دهد به گونه ای که در برخی شهرها، ایرانیان خودشان با کمک اعراب، فرمانروایان ظالم و ناتوان خود را به زیر کشیدند؛ ساسانیان در جنگ های قادیسیه و نهروان خیلی ضعیف ظاهر شده و حتی سران نظامی و شهری یزدگرد هم او را تنها گذاشتند. از سوی دیگر این وقایع بیانگر قدرت ایمان و روحیه ی جنگجویی اعراب است که برای رسیدن به اهداف خود، توانستند قدرت نظامی ایرانیان از بین ببرند. در این وقایع نقش ایدئولوژی اسلامی در انرژی بخشی به اعراب پررنگ می باشد.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۸۳ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک؛ صلح نامه ها

صلح نامه های میان ایرانیان و اعراب، حاوی نکات مهمی درباره چگونگی فتح ایران و برخوردهای فاتحان و مغلوبان است.

قسمت هایی از چند صلح نامه را به دقت بخوانید و به پرسش های مربوط به آن ها، پاسخ دهید.

صلح نامه ی نهاوند: «فرمانده سپاه عرب [جان ها و مال ها و زمین هایشان را امان می دهد که کسی دینشان را تغییر ندهد و از انجام ترتیبات دینشان منع نکند، مادام که هر سال به عامل خویش جزیه دهند. مادام که ره مانده را رهنمایی کنند، راه ها را اصلاح کنند و هر کس از سپاه مسلمانان را که به آن ها گذر کند [یک شبانه روز] مهمان کنند و مادام که نیک خواهی کنند اگر خیانت کردند دمه ی ما از آن ها بری باشد» (طبری، تاریخ طبری، ج ۵، ص ۱۹۶۰).

صلح نامه ی ری: «[یکی از بزرگان شهر] پانصد هزار درهم بداد تا تازیان کسی از ایشان را نکشند و به اسیری نبرند و آتشکده ای را ویران نکنند، و نیز خواستند که مقدار خراج ایشان برابر خراج اهل نهاوند باشد» (بلاذری، فتوح البلدان، ص ۱۲۰).

صلح نامه ی آذربایجان: «مرزبان بر همه آذربایجان از حذیفه بن یمان [فرمانده سپاه مسلمانان] طلب صلح کرد و بر آن شد که هشت صد هزار درهم بپردازد به آن شرط که حذیفه کسی را نکشد یا به اسیری نگیرد و آتشکده ای را ویران نسازد. اهل شیز (نواحی کوهستانی البرز، منطقه ماوراء النهر و بخش های شرقی فلات ایران مانند زابل و کابل، بعدها در زمان امویان فتح شد) را از پای کوبی در روزهای عید و انجام مراسم دیگر باز ندارد» (همان، ص ۱۶۳).

الف) تعهدات ایرانیان و اعراب مسلمان را در قراردادهای صلح فوق فهرست نمایید. ۱- در امان ماندن جان ها و مال ها و زمین هایشان ۲- تغییر ندادن دینشان و ترتیبات آنها تا زمانی که جزیه می دهند. ۳- اصلاح راه ها تا زمانی که ره مانده را رهنمایی کنند ۴- مهمان کردن سپاهیان مسلمان تا زمانی که نیک خواهی کنند ۵- ندادن دمه در زمانی که سپاهیان خیانت کنند. ۶- پرداخت پانصد هزار درهم از طرف بزرگان شهر به اعراب برای جلوگیری از کشتن، اسیری و ویران کردن آتشکده ها ۷- مساوی بودن خراج ری با شهر نهاوند ۸- پرداخت هشت صد هزار درهم به فرمانده سپاه مسلمانان برای جلوگیری از کشتن، اسیری و ویران کردن آتشکده ها ۹- جلوگیری نکردن از پای کوبی در روزهای عید و انجام مراسم دیگر توسط اهالی شیز.

ب) تعهدات اعراب مسلمان در این صلح نامه ها، دلالت بر چه مسائلی دارد؟ مفاد عهدنامه ها به خصوص عهدنامه های نخستین، سادگی و بی تکلفی مسلمانان را در برخورد با ایرانیان نشان می دهد که آن را می توان تا حد زیادی ناشی از تاثیر سیره پیامبر اکرم و عطفوت قوانین اسلام در برخورد با دشمنان است. بررسی صلح نامه ها می تواند ما را از بسیاری از مسائل اجتماعی، همچون روحیه مردم در مقابل مسلمانان و علل تسلیم شدن ایرانیان، آگاه

نماید. نکته جالب توجه آن که در این موارد مسلمانان نخواستند همانند دیگر قدرتمندان پیروز عمل نموده و با زور همه اموال نقاط تسلیم شده را تصاحب نمایند، بلکه سعی کرده اند از چارچوب قرارداد فراتر نرفته و خواسته مورد نظر را به طور کامل در متن قرار داد بگنجانند. دقت در این گونه موارد می تواند حساسیت های مردم نقاط فتح شده را نسبت به رعایت آیین های مذهبی و عادی خود، روشن سازد.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۸۶ کتاب درسی)

مطالب جدول بالا را به دقت بخوانید و پاسخ پرسش های زیر را از آن استخراج و استنباط نمایید.

۱- از نظر دینی و مذهبی، جنبش های مذکور چه وجه مشترکی داشتند؟ رهبران این جنبش ها دارای ترکیبی از عقاید دینی و فلسفی اسلامی و غیراسلامی مانند زرتشتی، مانوی و مزدکی بودند.

۲- به لحاظ سیاسی، نکته ی مشترک جنبش های فوق چیست؟ خونخواهی ابومسلم و تکریم خاطره او.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۸۷ کتاب درسی)

صلح نامه هایی که میان ایرانیان و اعراب مسلمان در جریان فتح ایران منعقد شد، حاوی چه شواهدی درباره ی روند اسلام پذیری مردم ایران هستند؟ اولاً اکثر قریب به اتفاق نواحی ایران در آغاز حمله، در مقابل مسلمانان ایستادگی کردند و ثانیاً بعد از عدم توان مقابله با مسلمانان، اسلام را پذیرفتند، بلکه به جای اسلام آوردن حاضر به پرداخت جزیه شدند و در سال های بعد بود که به علل مختلف به تدریج رو به اسلام آوردند.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۸۷ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و توضیح دهید که چه برداشتی از آن درباره روند مسلمان شدن ایرانیان در فارس دارید؟

ابواسحاق ابراهیم بن محمد اصطخری (استخری) (د ۳۴۶ ق) از مردم استخر فارس در کتاب جغرافیایی مسالک و ممالک در خصوص دین مردم فارس می نویسد: «در پارس گبرکان (زرتشتیان) و ترسا آن (مسیحیان) و جهودان (یهودیان) باشند، و غلبه گبرکان دارند. و جهودان اندکی باشند، و کتاب های گبرکان و آتشکده ها و آداب گبرکی هنوز در میان پارسیان هست. و به هیچ ولایت اسلام چندان گبر نباشد کی در ولایت پارس - کی دار ملک ایشان بودست» (اصطخری، مسالک و ممالک، ص ۱۲۱).

شواهد و مستندات تاریخی دلالت بر آن دارد که روند گروش ایرانیان به اسلام تدریجی بوده است. اگرچه بیشتر شهرها و مناطق ایران در کمتر از ۲۰ سال به تسخیر اعراب مسلمان درآمد، اما روند پذیرش اسلام، چندین قرن به طول انجامید. از اشاره های کوتاه منابع تاریخی می توان فهمید که در خلال فتح ایران، عده کمی از ایرانیان به اسلام گرویدند. منطقه فارس به علت اینکه از مراکز مهم ایران باستان بود و در دوره های هخامنشی و ساسانیان از مراکز مهم این دو دولت محسوب می شد، روند گرایش به اسلام بین مردم این سرزمین بسیار کند بود. به طوری که هنوز در قرن چهارم پیروان دین زردشتی و سایر ادیان دیگر مثل مسیحیان و یهودیان هنوز بر آیین خود بودند.

درس ۹

بحث و گفت و گو

با توجه به اینکه نخستین سلسله مسلمان ایرانی یعنی ظاهریان در خراسان شکل گرفت، با راهنمایی دبیر و با توجه به مطالبی که در درس های قبل خواندید، درباره ی جایگاه و اهمیت سیاسی و اجتماعی خراسان و نقشی که خراسانیان در تحولات سیاسی قلمرو خلافت داشتند، بحث و گفت و گو کنید.

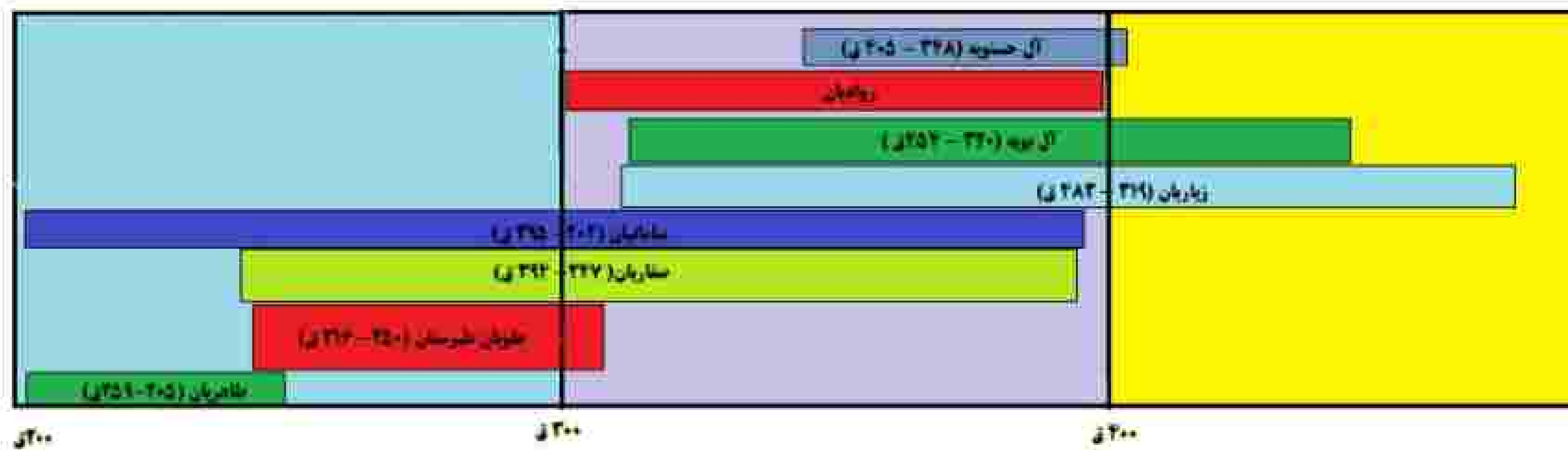
این ولایت در سده ی اول هجری به عنوان دارالمرز، کانون گردآمدن سپاهیان مسلمان و داوطلبان جهاد (مطوعه) برای گسترش اسلام در سرزمین های فرارود (ماوراءالنهر) محسوب می شد. مهاجرت گسترده ی قبایل عرب به این ولایت در عصر اموی دلالت بر جایگاه و اهمیت سیاسی، نظامی و اقتصادی برجسته ی آن ولایت دارد. خراسان پایگاهی مهم برای جنبش عباسیان شد و سیاه جامگان به رهبری ابومسلم از خراسان برخاستند و با لشکرکشی به سوی عراق و شام به حاکمیت امویان پایان دادند و خلافت را به عباسیان سپردند. در اواخر سده ی سوم بار دیگر خراسان و خراسانیان نقش تعیین کننده ای در تحولات سیاسی خلافت عباسیان ایفا کردند. آنان در پشتیبانی از مأمون در برابر برادرش امین، از خراسان به بغداد لشکرکشی کردند و با برکناری و قتل امین، مأمون را بر سربر خلافت نشانند. عزیمت مأمون به خراسان و دعوت او از حضرت امام رضا برای سفر به مرو (از شهرهای مهم خراسان و پایتخت مأمون در مدتی که در آن ولایت سکونت داشت) و پذیرش ولایتعهدی، از دیگر رویدادهای تاریخ خلافت عباسی

است که اهمیت و جایگاه خاص خراسان را در قلمرو پهناور عباسیان که از رود سیحون تا تنگه ی جبل طارق گسترده بود، نشان می دهد؛ بنابراین، خراسان با چنین جایگاه و پیشینه ای، بستری برای شکل گیری جنبش های استقلال طلبی ایرانیان و تأسیس نخستین سلسله های ایرانی در دوره ی اسلامی شد.

فعالیت ۱ (صفحه ی ۹۰ کتاب درسی)

ترسیم نمودار خط زمان

با توجه به مندرجات جدول بالا، نمودار خط زمان تاریخ ایران را در سده های سوم تا پنجم هجری ترسیم نمایید.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۹۱ کتاب درسی)

نسب بیشتر بنیانگذاران سلسله های مسلمان ایرانی از جمله طاهریان، سامانیان، صفاریان، آل بویه و زیاریان را به یکی از شاهان و سرداران ساسانی از قبیل خسرو انوشیروان، خسرو پرویز و بهرام چوبین و یا پهلوانان اساطیری مانند رستم رسانده اند. به نظر شما دلیل این نسب سازی چه بوده است؟ ادعای نسب بردن از مشاهیر و اساطیر باستانی عمق دل بستگی و تعلق خاطر ایرانیان را به گذشته ی تاریخی شان نشان می دهد. مردمانی که با وجود پذیرش دین جدید (اسلام) و ورود به عصر تازه، در فرایند بازتعریف هویت فردی و جمعی خویش به هیچ وجه نمی خواستند با گذشته ی تاریخی خود وداع کنند. به عبارت دیگر این تمسک جویی به ناموران باستانی، کوششی برای حفظ میراث فرهنگی ایران کهن به شمار می رود و اقداماتی از این دست، عاملی مهم در تداوم تاریخی فرهنگ و هویت ایرانی محسوب می شود.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۹۲ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و بگویید چه دلالتی بر شیوه ی کسب قدرت توسط یعقوب لیث صفاری دارد؟

«هنگامی که یعقوب به نیشابور، پایتخت طاهریان حمله کرد، محمد بن طاهر، امیر طاهری به او پیغام داد اگر به فرمان امیرالمؤمنین [خلیفه عباسی] آمده ای، عهد و منشور عرضه کن تا ولایت به تو سپارم وگرنه بازگرد. چون رسول به نزد یعقوب رسید و پیغام بگذارد، یعقوب شمشیر از زیر مصلی بیرون آورد و گفت عهد و لوای من این است» (گردیزی، تاریخ گردیزی، ص ۷).

حکومت یعقوب لیث بر اساس اتکای وی به نیروی نظامی پایه گذاری شده بود. زیرا او در ابتدای قدرت گیری از مشروعیت و حمایت خلیفه عباسی برخوردار نبود. با توجه به اینکه یعقوب لیث صفاری حکومت خود را با اقتدار برآمده از شمشیر و توانمندیهای نظامی بنا کرده بود نه از راه پیوستگی به خلافت عباسیان، بنابراین، امارت او امارت استیلا بود نه استکفا. یعقوب هیچ وقت از خلیفه اطاعت محض ننمود و اگر در یک زمانی کوتاه می آمد به خاطر شرایط بوجود آمده بود، چون مخالفت به نفع وی نبود. خلیفه هم این روش را بکار می برد. این نوع رابطه و بخصوص تکفیر یعقوب از جانب خلیفه در جمع حجاج، باعث ترغیب هر چه بیشتر وی برای حمله به بغداد شد.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۹۲ کتاب درسی)

قضاوت کنید

متن زیر را بخوانید و درباره ی دلیل یعقوب لیث صفاری برای بی اعتمادی به خلافت عباسی، قضاوت کنید.

«یعقوب بسیار گفتی که دولت عباسیان بر غدر و مکر بنا کرده اند؛ نبینی که با بوسلمه [بوسلمه خلیل] و بومسلم [ابومسلم] و آل برامکه و فضل بن سهل چندان نیکویی کایشان را اندر آن دولت بودند، چه کردند؟ کسی مبادا که بر ایشان اعتماد کند» (تاریخ سیستان، ص ۲۶۷)

گرچه ایرانیان در شکل گیری خلافت عباسی نقش بسیار مهمی داشتند، ولی عباسیان پس از تثبیت قدرت، سیاست خود را نسبت به آنان تغییر داده، سیاست خشونت را در پیش گرفتند. همین مسئله در واکنش ایرانیان در برابر خلافت عباسی مؤثر بود. یعقوب لیث به خلیفه عباسی ایمانی نداشت و در نظرش حکومت تازیان بر ایرانیان ناشایسته و گران می نمود. خلیفه عباسی هر گاه نارضایتی ایرانیان را می دید، با اندک بهانه ای آنان را به خاک و خون می کشید. برخورد خشونت آمیز با ابومسلم و ابوسلمه، برمکیان و آل سهل نشانگر آن بود که عباسیان از ایرانیان به عنوان ابزاری برای دستیابی به قدرت استفاده کرده و به هیچ روی حاضر نبودند سهمی عادلانه و شایسته جایگاه ایرانیان به آنان اختصاص دهند. بنابراین انتقام از بنی عباس و بطور کلی اعراب بدلیل از میان بردن حکومت ایرانیان و بی اعتمادی به عباسیان به سبب جفا در حق کارگزاران ایرانی و احیای پادشاهی ایرانی از نکات اساسی این قطعه است.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۹۳ کتاب درسی)

به نظر شما چرا امیران آل بویه پس از فتح بغداد، خلافت عباسی را از بین نبردند؟ موقعیت خلافت عباسیان فراتر از مناسبات سیاسی نظامی است و جایگاه آن نزد توده های مسلمان سنی مذهب، منبعی برای مشروعیت بخشیدن به امیران و فرمانروایان صاحب قدرت سیاسی تبدیل شده بود. بنابراین آل بویه به دلایل ذیل خلافت عباسی را از بین نبردند: ۱- کسب قدرت و مشروعیت سیاسی از طریق نفوذ خلفا در میان مردم و امرای محلی ۲- تعداد زیاد هوداران خلفای عباسی که در گوشه و کنار سرزمین های اسلامی پراکنده بودند ۳- حفظ خلافت برای از بین بردن رقیبان خود به خصوص فاطمیان مصر که مدعی تسلط بر بغداد و جهان اسلام بودند ۴- تداوم و تثبیت حکومت و موقعیت خود با توجه به نفوذ و احترام خلیفه در میان مردم سنی مذهب.

درس ۱۰

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۰۱ کتاب درسی)

با راهنمایی دبیر و هم فکری، توضیح دهید چه عاملی نقش مهمی در ورود ایران به دوران غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان داشت؟ ورود فردی و جمعی ترکان به درون سرزمین های ایرانی و سایر مناطق جهان اسلام در هیئت اسیر جنگی و یا مهاجرت گسترده ی قبیله ای و طایفه ای، به تدریج زمینه را برای قدرت گرفتن این عناصر و تأسیس حکومت های جدید توسط آنها در این سرزمین ها مهیا کرد.

فعالیت ۱ (صفحه ی ۱۰۵ کتاب درسی)

نمودار خط زمان تاریخ ایران در دوران حکومت های غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان را ترسیم کنید و رویدادهای مهم سیاسی و نظامی را بر روی آن نشان دهید.

غزنویان (۳۵۱ - ۵۸۲ ق): سلطنت سلطان محمود غزنوی (۳۸۷ ق)، شروع حملات سلطان محمود به هند (۳۹۲ ق)، فتح خوارزم (۴۰۷ ق)، مرگ سلطان محمود (۴۲۱ ق)، نبرد دندانقان (۴۳۱ ق)، مرگ سلطان مسعود (۴۳۲ ق).

سلجوقیان (۴۲۹ - ۵۹۰ ق): نبرد ملازگرد (۴۶۳ ق)، تأسیس سلسله ی اسماعیلیان ایران (۴۸۳ ق)، قتل خواجه نظام الملک (۴۸۵ ق)، نبرد اول سلطان سنجر و اتسز خوارزمشاه (۵۳۳ ق)، نبرد قطوان بین سلطان سنجر و قراختایان (۵۳۶ ق)، حملات ترکان غز به خراسان (۵۴۸ ق).

خوارزمشاهیان (۴۹۰ - ۶۸۲ ق): انقراض قراختایان توسط سلطان محمد (۶۰۷ ق)، اولین برخورد سپاه سلطان محمد با مغولان (۶۱۲ ق)، قتل عام کاروانیان مغول توسط غایر خان حاکم شهر اترار (۶۱۵ ق)، حمله مغول به ایران (۶۱۶ ق)، مرگ سلطان محمد در آبسکون (۶۱۷ ق)، جنگ پروان و جنگ سند (۶۱۸ ق)، مرگ چنگیز خان (۶۲۴ ق)، مرگ سلطان جلال الدین (۶۲۸ ق).

فعالیت ۲ (صفحه ی ۱۰۶ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن های زیر را بخوانید و به پرسش های مربوط به آن ها پاسخ دهید.

متن ۱: «روزی سلطان به وی [نظام الملک] پیغام داد که همانا با من در ملک شریکی که ولایت و اقطاع به اولاد خود می دهی، و هر تصرف که در ملک می خواهی بی مشورت من می کنی، خواهی تا بفرمایم که دوات وزارت از پیش و دستار از سرت بردارند؟ نظام الملک جواب داد که دوات من و تاج تو در هم بسته است و توأمانند، اما فرمان تو را باشد» (رشید الدین فضل الله، جامع التواریخ، بخش سلجوقیان، ص ۳۶).

منظور نظام الملک از رابطه ی بین دوات اهل قلم و تاج سلطانی چیست؟ دیوان وزیر در همه کارها، از دربار سلطان قدرتمندتر رفتار می کرد. خواجه در طی بیست سال وزارت ملکشاه، قدرت بی چون و چرایی داشت. وی ولایات مختلف و نیز کارهای اداری مهم را به فرزندان و خویشان خود سپرد. در نتیجه خود، فرزندان و خویشان در اموری کشوری نفوذ زیادی یافتند و در پرتو این وزارت به مال و منال فراوانی رسیده بودند.

متن ۲: «باید که به همه ی اطراف همیشه جاسوسان روند بر سبیل بازرگانان و سیاحان و صوفیان و دارو فروشان و درویشان، و از هر چه می شنوند خبر می آورند تا هیچ گونه از احوال چیزی پوشیده نماند» (نظام الملک، سیاست نامه، ص ۹۰).

الف) با توجه به متن فوق، نظام الملک، ایجاد کدام دیوان را برای حکومت سلجوقی ضروری شمرده است؟ دیوان اشراف. این دیوان در دوره غزنوی بیشتر نوعی نظام جاسوسی را شامل می شد که عمدتاً کارکردی امنیتی داشت، اما در گذار به دوره سلجوقی کارکرد اصلی آن دگرگون شد و در این دوره عمدتاً نوعی نظام بازرسی مالی با کارکردی اقتصادی را در برمی گرفت.

ب) به نظر شما اطلاع حاکم از اوضاع مملکت می توانست چه فایده ای به هم راه داشته باشد؟ می توانست به تأمین امنیت جامعه، رضایت عمومی مردم، استحکام و ثبات حکومت در زمینه های مختلف منجر گردد.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۱۰۷ کتاب درسی)

با مطالعه ی دقیق وظایف دیوان ها در عصر سلجوقیان، بگویید امروزه وظایف هر یک از این دیوان ها را چه وزارت خانه یا نهادی انجام می دهد؟ ۱- دیوان عرض: وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح ۲- دیوان اشراف: سازمان بازرسی کل کشور ۳- دیوان استیفاء: سازمان امور اقتصادی و مالیاتی ۴- دیوان برید: وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات ۵- دیوان مظالم: وزارت دادگستری.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۱۰۹ کتاب درسی)

سیاست مذهبی سلجوقیان را با سیاست مذهبی آل بویه مقایسه کنید و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی آن را بیان نمایید. پیامدهای اجتماعی و فرهنگی سیاست مذهبی آل بویه: پشتیبانی از اندیشه های بدیع، آزادی پیروان دیگر ادیان و فرقه ها، دوری از تعصب های ناروا، فراهم آمدن زمینه پیشرفت و شکوفایی دانش ها، پشتیبانی از اندیشه ورزان و عالمان مذاهب گوناگون، نوآوری در دانشهای مختلف، ظهور عالمان و اندیشه ورزان نام آور و حمایت نکردن از مذهب یا اندیشه ای خاص که به انحصارطلبی و چالش سیاسی و دینی می انجامید. پیامدهای اجتماعی و فرهنگی سیاست مذهبی سلجوقیان: کشتار پیروان گروه های مذهبی گوناگون، سرکوب اندیشه های نوع و بدیع و مبارزه با عقلگرایی، مبارزه با پیروان ادیان و فرقه های مختلف، توجه افراطی به علوم مذهبی بنابر خوانش مذهبی ویژه، سرکوبی اندیشه ورزان و عالمان دیگر مذاهب، انحطاط فرهنگی و تمدنی جهان اسلام، تبعید و کشتن (ترور) عالمان دینی و آشفتنگی فکری متأثر از محیط ناآرام اجتماعی.

درس ۱۱

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۱۵ کتاب درسی)

یکی از نتایج مهم لشکرکشی هولاکوخان، فتح بغداد و برانداختن خلافت عباسیان بود (۶۵۶ ق). به نظر شما این رویداد از نظر سیاسی و مذهبی چه آثار و پیامدهایی برای ایران داشت؟ خلافت عباسی، نماد رسمیت و حاکمیت مذهب اهل سنت در جهان اسلام به شمار می رفت و خلیفه افزون بر موقعیت سیاسی، دارای مقام و مرتبه ی مذهبی والایی در انظار پیروان مذهب تسنن بود. از سوی دیگر اگرچه سیاست و برخورد خلفای عباسی با پیروان دیگر مذاهب اسلامی از جمله شیعیان متفاوت بود (برخی از آنان با پیروان مذهب شیعه به تندی و خشونت رفتار کردند و تعداد دیگری سیاست مدارا و تحمل را در پیش گرفتند)، اما در مجموع دستگاه خلافت عباسی در دوران حاکمیت خود محدودیت و موانع مختلفی را بر سر راه فعالیت شیعیان ایجاد کرده بود و از میان برداشتن چنین ساختار سیاسی و دینی ای، می توانست زمینه و شرایط را برای رشد و گسترش سایر مذاهب اسلامی از جمله تشیع مساعدتر کند.

فعالیت ۱ (صفحه ی ۱۱۹ کتاب درسی)

برداشت خود را از این جمله ی معروف طنزآمیز که «تیمور دنیایی را ویران کرد تا شهری را آباد کند»، بیان نمایید. منظور از شهری، شهر سمرقند است که تیمور به آن علاقه فراوانی نشان می داد و این کار با هدایت سرمایه های مادی و معنوی (اعزام هنرمندان و صنعتگران) از سرتاسر مناطق مفتوحه به این شهر صورت گرفت.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۱۲۱ کتاب درسی)

قشرهای اجتماعی از منظر خواجه نصیرالدین توسی از نظر خواجه نصیرالدین توسی، دانشمند و عالم شیعه ی عصر مغول، اجتماعات انسانی با چهار صنف: اهل قلم، اهل شمشیر، اهل معامله و اهل مزارعه موجودیت می یابند و هر صنف را مشتمل گروه های مختلف می شمارد (اخلاق ناصری، ص ۳۰۵).
با راهنمایی دبیر گروه ها و قشرهای زیر را در چهار صنف مورد نظر خواجه نصیرالدین طبقه بندی کنید و در جدول بنویسید.

اهل قلم	ارباب علوم و معارف، اطبا و شعرا، فقها و قضات، مهندسان و منجمان.
اهل شمشیر	مقاتلان و مجاهدان، مطوعان و غازیان، اعوان مُلک و حارسان دولت.
اهل معامله	تجّار، محترفه و ارباب صناعات.
اهل مزارعه	اهل حرث و فلاحت، برزگران و دهقانان.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۱۲۲ کتاب درسی)

با راهنمایی دبیر و هم فکری، آسیب هایی را که هجوم مغول به بخش کشاورزی ایران وارد آورد فهرست نمایید.

- ۱- زیاده خواهی مأموران مغول و اخذ مالیات های بی رویه و طاقت فرسا از کشاورزان.
- ۲- کاهش محصولات کشاورزی به سبب کاهش جمعیت روستایی ایران در نتیجه قتل عام های مغولان.
- ۳- سقوط و از بین رفتن نیروهای تولید و در عوض افزایش میزان اقطاعات نظامی و نفوذ سران نظامی.
- ۴- تبدیل شدن اراضی کشاورزی مولد به مراتع به دلیل افزایش جمعیت عشایری و کوچ نشین به علت استثمار روستاییان و پیشه وران.
- ۵- نابودی بخش بزرگی از کشاورزی و مراتع ایران و تبدیل باغ ها و کشتزارها به چراگاه تغذیه اسب ها و احشام لشکریان مغول.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۱۲۳ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

با راهنمایی دبیر متن زیر را بخوانید و به پرسش های مربوط به آن پاسخ دهید.

«و این هرمز که آن را جرون گویند در میان دریا بندری است که در روی زمین بدل ندارد. تجّار اقالیم سبعة از مصر و شام و روم و آذربایجان و عراق عرب و عجم و ممالک فارس و خراسان و ماوراءالنهر و ترکستان و مملکت دشت قبچاق (دشتی در مغرب کشور کنونی قزاقستان) و نواحی قلماق و تمام بلاد شرق و چین و ماچین و خان بالیق (نام قدیمی پکن) روی توجه به آن بندر دارند و مردم دریابار از حدود چین و جاوه و بنگاله و سیلان و جزایر دیوه محل تا دیار بلیبار (احتمالاً مالابار باشد که ناحیه ای در جنوب غربی هندوستان است) و حبش [حبشه] و زنگ بار و بندرهای بیجان گر و گلبرگه و گجرات و کنبات (از بلاد معروف هند) (کنبایت) و سواحل بر عرب تا عدن و جدّه و ینبوع (بندری در ساحل دریای سرخ در حجاز) نفایس و ظرایف که ماه و آفتاب و فیض سحاب آن را آب و تاب داده و بر روی دریا توان آورد به آن یلده آرند و مسافران عالم از هر جا آیند و هر چه آرند در برابر هر چه خواهند بی زیادت جست و جوی در آن شهر یابند. هم نقد دهند و هم معاوضه کنند و دیوانیان از همه چیز غیر از نقود زر و نقره عُشر ستانند و اصحاب ادیان مختلفه بل کفار در آن شهر بسیارند و بیرون از عدل با هیچ آفریده معامله ای ندارند و به این سبب آن بلده را دارالامان گویند» (سمرقندی، مصلح سعیدین و مجمع بحرین، جلد ۳، ص ۵۱۳ - ۵۱۴).

۱- متن بالا بیانگر چه اطلاعاتی درباره وضعیت تجارت خارجی ایران و شرکای بین المللی آن در عصر تیموری است؟ تیمور از همان

آغاز فرمانروایی خود در صدد برآمد بر راه های تجاری آسیا به اروپا مسلط شود، تا از عواید سرشار آن بهره مند گردد. توسعه ی روابط تجاری با دول همجوار و یا با دول اروپائی از دیگر سیاست های تجاری تیمور بود. در این دوره فعالیت های بازرگانی شدید در سرتاسر ایران برقرار بود. بازرگانی و تجارت کالا از چین تا سواحل دریای مدیترانه کشیده شده بود و بازرگانان ایرانی در آن سهم مهمی داشتند و هرمز یکی از مراکز و انبارهای عالی حمل و

نقل کالا به شمار می رفت. تیموریان تلاش می نمودند راه های تجاری منتهی به کشورهای همسایه در امنیت کامل باشد تا کاروان ها بتوانند در سایه امنیت بین سرزمین های مختلف رفت و آمد نمایند.

۲- از متن بالا چه برداشتی می توان در خصوص شرایط بنادر و حمل و نقل دریایی ایران در دوره تیموری کرد؟ بنادر و حمل و نقل دریایی ایران در این دوره رونق زیادی داشت و بازرگانان از نقاط مختلف جهان با ایران روابط تجاری و بازرگانی داشتند و بندر هرمز پیوند پر جنب و جوش برای انتقال کالاهای تجاری بین اروپا و شرق دور بود.

۳- متن بالا دلالت بر آن دارد که تجار ایرانی در زمان تیموریان با چه کشور و سرزمین هایی روابط تجاری داشته اند؟ (۵ کشور یا سرزمین را نام ببرید). مصر، شام، روم، آذربایجان، عراق، چین، حبشه و هندوستان.

درس ۱۲

فعالیت ۱ (صفحات ۱۲۵ و ۱۲۶ کتاب درسی)

توصیف جوینی، مورخ عهد ایلخانان از اعتقادات دینی مغولان را بخوانید و اهمیت آن را در شناخت وضعیت دین و عقاید قوم مغول بیان کنید.

«چنگیزخان مغول [متقلد (پیرو) هیچ دین و تابع هیچ ملت (مذهب، آئین) نبود، از تعصب و رجحان ملتی و تفضیل بعضی بر بعضی مجتنب (دوری کردن) بودست؛ بلکه علما و زهاد هر طایفه را اکرام و اعزاز و تجلیل (بزرگ داشت، تجلیل) می کردست و در حضرت حق تعالی آن را وسیلتی می دانسته. و چنان که مسلمانان را به نظر توقیر (بزرگ داشتن، تعظیم کردن) می نگریسته، ترسایان (مسیحیان) و بت پرستان را نیز عزیز می داشته. و اولاد و احفاد او هر چند کس بر موجب هوی از مذاهب اختیار کردند: بعضی تقلید اسلام کرده و بعضی ملت نصاری گرفته و طایفه ای عبادت اصنام (بت ها) گزیده و قومی همان قاعده قدیم آبا و اجداد را ملتزم گشته و به هیچ طرف مایل نشده؛ اما این نوع کم تر ماندست. و با تقلد مذاهب، بیش تر از اظهار تعصب دور باشند و از آن چه یاسای چنگیزخان است همه ی طوایف را یکی شناسند و بر یک دیگر فرق نهند و عدول نجویند». (تاریخ جهان گشا، ج ۱، ص ۱۸ - ۱۹)

اعقاب مغولان بعد از تعامل با ملل دیگر، دین های مختلف اختیار کردند؛ برخی مسلمان و عده ای مسیحی شدند، گروهی به دین بودا گرایش یافتند و دسته ی اندکی نیز همچنان به راه و روش سابق ادامه دادند. البته غالب، کسانی که به ادیان گوناگون گردن نهادند، در آن تعصب نشان نمی دادند. در نتیجه ی سیاست تسامح و تساهل دینی مغولان، به تدریج شرایطی مساعد برای فعالیت های فکری و فرهنگی پیروان و عالمان فرق و مذاهب مختلف فراهم آمد. سرانجام با تلاش و پایمردی بزرگان و فرهیختگان ایرانی اعم از دیوان سالاران، عرفا و مشایخ صوفی، عالمان و اندیشمندان ایرانی، امیران و سرداران مغول در مدار فرهنگ ایران قرار گرفتند و مسلمان شدند.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۱۲۷ کتاب درسی)

استنباط تاریخی

با راهنمایی دبیر و هم فکری، چند دلیل برای اتحاد و یگانگی پیروان مذاهب و فرق اسلامی و زندگی مسالمت آمیز آنان در عصر ایلخانان و تیموریان ذکر کنید. ۱- عبرت گرفتن مسلمانان از اختلافات درونی جهان اسلام در هنگام پورش چنگیزخان به ایران به خصوص دشمنی و درگیری میان خوارزمشاهیان و خلافت عباسیان که بی تأثیر در موفقیت نظامی مهاجمان نبود ۲- خصومت و درگیری میان اسماعیلیان مستقر در برخی قلعه های مستحکم و نفوذناپذیر ایران با زمامداران و سلسله های حکومتی مختلف ۳- نگرانی و ترس مسلمانان از گسترش فعالیت های تبلیغی پیروان سایر ادیان مانند مسیحیان و بوداییان پس از حمله ی مغولان به ایران و تلاش برای وارد کردن مغولان به دین اسلام ۴- سیاست تساهل و مدارای دینی و مذهبی ایلخانان و سرداران مغول که تمایلی به دامن زدن به اختلافات مذهبی از خود نشان نمی دادند.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۱۳۱ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

با بررسی تصویر بناهای تاریخی این درس و تصاویر دیگری که دبیر به نمایش می گذارد، برای هر یک از ویژگی های معماری عصر ایل خانی و تیموری، چند نمونه یا مثال بنویسید.

بناهای عظیم	ارگ علی شاه؛ مسجد جامع ورامین، گنبد سلطانیه.
گنبد ها و مناره های بلند	مسجد گوهرشاد مشهد؛ مسجد جامع یزد، آرامگاه بایزید بسطامی، مجموعه تاریخی امیرچخماق یزد.
تزیین با گچ بری	مسجد جامع اصفهان، گنبد علویان همدان، مسجد جامع اردبیل، مسجد میدان کاشان.
تزیین با آجر و کاشی	آرامگاه شیخ زین الدین تایبادی، مسجد جامع کرمان، مسجد جامع ورامین، مسجد بی بی خانم سمرقند.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۳۲ کتاب درسی)

به نظر شما دلیل توجه به منظومه های حماسی تاریخی در دوران ایلخانی و تیموری چه بوده است؟ مورخان و حماسه سرایان ایرانی با دیدن شباهت های میان دوره ی هجوم مغول به ایران با هجوم اقوام صحراگرد باستانی و همچنین حاکمیت ایلخانان بر قلمرو ایران که بسیار با محدوده ی سرزمین باستانی ایرانیان مطابق بود، در روایات خود از هجوم مغول تا تأسیس دولت ایلخانان نخست گزارشی حماسی از مقاومت ایرانیان به دست دادند و مغولان را در سیمای تورانیان معرفی کردند و سپس با پذیرش ایلخانان به عنوان حاکمان ایران زمین آنها را برجای کیانیان و مدافعان ایران و ارزش های آن قرار دادند. در مرحله ی سوم و پس از اسلام آوردن ایلخانان تدوین تاریخ مغول در ایران براساس تاریخ نگاری دودمانی ایرانیان از عصر جهان شاهی پیشدادیان تا دوره ی حاکمیت ایلخانان روند همه جانبه ای به خود گرفته و در اقدامی بی سابقه از زمان فردوسی، شاهنامه پژوهی و نسخه برداری از شاهنامه در کنار حماسه سرایی این بار برای مشروعیت بخشی به شاهان ایلخانیه مثابه ی جانشینان کیانیان در ایران گسترش یافت.

درس ۱۳

فعالیت ۱ (صفحه ی ۱۳۵ کتاب درسی)

یادآوری: به صورت گروهی، حکومت های شیعه مذهبی را که پیش از تأسیس حکومت صفویان در ایران به قدرت رسیدند، فهرست کنید و محدوده ی قلمرو آن ها را بیان نمایید. علویان طبرستان، آل بویه، اسماعیلیان، سربداران، قراقویونلو ها.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۳۷ کتاب درسی)

در آستانه ی تأسیس حکومت صفوی، حکومت مرکزی نیرومندی در ایران وجود نداشت و بر هر قسمت از کشور افراد و خاندان های مختلف که رقیب و دشمن یک دیگر بودند، حکومت می کردند. به نظر شما این وضعیت سیاسی چه تأثیری بر به قدرت رسیدن صفویان در ایران داشته است؟ همزمان با آغاز قرن دهم هجری وضع سیاسی و اجتماعی ایران نابسامان بود. اوضاع و شرایط خاص داخلی ایران در نیمه ی دوم سده ی نهم هجری قمری به ویژه تفرقه و تجزیه ی سیاسی و سربر آوردن حکومت های محلی پراکنده؛ همچنین شرایط سیاسی خارجی، به ویژه قدرت روزافزون امپراتوری عثمانی و گسترش آن در جهات شرق و غرب، تهدیدی جدی برای موجودیت سیاسی و اجتماعی میهن ما محسوب می شد. پراکندگی و عدم انسجام اجتماعی اقوام ایرانی به دلیل تفرقه و درگیری سیاسی میان حکومت های محلی و ملوک الطوائفی حاکم از یک سو و گسترش فعالیت تشیع و تصوف در ایران پس از سقوط خلافت عباسیان از سوی دیگر در چنین شرایطی رهبران صوفیان وابسته به خانقاه اردبیل و مریدان آن ها برای کسب قدرت سیاسی به تکاپو افتادند.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۱۳۸ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن های زیر را بخوانید و به پرسش های مربوط به آن ها پاسخ دهید.

متن ۱: «سواره نظام ایران با این که پراکنده بودند و به خوبی رهبری نمی شدند، افواج مقدم ینی چری ها را در هم شکستند و آن پیاده نظام نامور را در هم ریختند. چنان که گفتی صاعقه بر پیکر آن لشکر گران و نیرومند فرود آمده است. ... سلطان (سلیم) که نگران خونریزی و کشتار بود، عقب نشینی آغاز کرد، و خواست از معرکه برتابد و بگریزد؛ اما سنان پاشا... فرمان داد که توپ ها را بیاورند و به سوی... ایرانیان آتش بکشایند. اسب های ایرانیان چون یانگ تندر آسای آن ادوات و آلات دوزخی را شنیدند، رم کردند و هر یک به سمتی از دشت گریختند و از فرط ترس و وحشت به عنان کشیدن ... سواران اعتنا نکردند ... برآستی گفته اند اگر توپ خانه ی دشمن در میان نبود... نیروی عثمانی هر چه بود تار و مار می شد و سپاهیان عثمانی از دم شمشیر ایرانیان می گذشتند» (کاترینوزنو، سفرنامه ی ونیزیان، ص ۲۲۷)

متن ۲: «چون نیران (آتش) محاربه ... به اشتعال درآمد از صبح تا به نزدیک زوال... اکثر عزیزان... خرمن حیاتشان از آتش غیرت بسوخت. حضرت شاه دین پناه ... توکل بر کرم کردگار کرده با جمعی از قورچیان (سواره نظام) دلاور، که از تیر و شمشیر و از پلنگ و شیر، روی بر نمی تافتند بر مخالفان حمله برد» (خورشاه بن قباد حسینی، تاریخ ایلچی نظام شاه، ص ۶۷)

۱. متن اول، چه کسی را پیروز اولیه کارزار چالدران می داند و علت تفوق عثمانی ها را در نهایت چگونه بررسی می کند؟ سواره نظام ایران پیروز اولیه جنگ چالدران بود و علت تفوق عثمانی ها را آتش توپخانه عثمانی ها و ترس اسب های ایرانی از صدای توپخانه.
۲. میان متن اول و دوم چه وجه مشترکی وجود دارد؟ استفاده عثمانی ها از سلاح آتشین.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۴۰ کتاب درسی)

به نظر شما سپاه حرف های و دائمی که شاه عباس اول تشکیل داد، نسبت به سپاه قزلباش چه مزایا و چه معایبی داشت؟ بخش اصلی و عمده ی سپاه صفوی، پیش از اینکه شاه عباس اول ارتش حرفه ای و دائمی خود را تشکیل دهد، متشکل از جنگاوران پیاده نظام و سواره نظام ایل های مختلف ترک و ترکمانی که به قزلباشان مشهور بودند. در واقع افراد این سپاه، اعضای جنگجوی ایل های مختلفی بودند که تحت فرمان رئیس ایل خود به هنگام نیاز حکومت مرکزی و یا پادشاه، گرد هم می آمدند و سپاه صفوی را تشکیل می دادند. افراد این سپاه که هزینه و مخارج شان به عهده ی رئیس ایل خود بود، در درجه ی نخست از رئیس ایل خود فرمان می بردند تا پادشاه. به همین دلیل، در بسیاری مواقع، جاه طلبی ها و یا خودسری های سران ایل و رقابت ایل های مختلف با یکدیگر موجب بروز بی انضباطی و اختلاف شدید نه تنها در درون سپاه، بلکه در سازمان مدیریت سیاسی کشور می شد و در موارد متعددی حتی کار به جنگ و ستیز داخلی می کشید. از سوی دیگر نیز گاهی بعضی از سران ایل به اتکای قدرت جنگاوران ایل خود، نسبت به حکومت مرکزی و یا پادشاه، نافرمانی و عصیان گری پیشه می کردند. ویژگی دیگر سپاه قزلباش، به ویژه در اوایل عصر صفوی، جنبه مذهبی آنان بود. قزلباشان در اصل اعضای طریقت صفویان و مریدان مشایخ آن طریقت بودند. رابطه ی مرید و مرادی یک نوع ارتباط معنوی و عاطفی خاصی میان آنان با مرشد طریقت صفوی که هم زمان پادشاه مملکت نیز بود، ایجاد می کرد. چنین رابطه ای موجب می شد که جنگجویان تا سرحد مرگ در رکاب پادشاه بجنگند و جان خود را فدای او کنند. نیروهای قزلباش به لحاظ شجاعت و سلحشوری زبانزد عام و خاص بودند و اسلحه ی آنها عبارت از شمشیر، نیزه، تیر و گرز بود.

اما سپاه دائمی و حرفه ای که شاه عباس اول تأسیس کرد، شامل غلامان گرجی و اسرای جنگی می شد که بیشترشان در منطقه ی گرجستان به اسارت درآمده بودند. همچنین بخشی از این سپاه را عناصر ایرانی غیر ایلاتی تشکیل می دادند. این سپاه که تحت فرمان مستقیم شخص شاه بود، توسط غلامان برکشیده ای از میان افراد آن فرماندهی می شد. این سپاه متشکل از واحدهای مختلف سواره نظام و پیاده نظام و مجهز به تفنگ های جدید بود. همچنین سپاه دائمی شاه عباس اول را واحدهای توپچی پشتیبانی می کردند. حقوق و مواجب این سپاه از خزانه ی حکومت مرکزی پرداخت می شد.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۱۴۱ کتاب درسی)

بررسی و تحلیل رویدادها

بعضی از شاهان صفوی، از جمله شاه عباس اول، دستور به زندانی کردن و کشتن برخی از شاهزادگان دادند.

الف) به نظر شما زمینه ها و دلایل این اقدام ها چه بود؟ یکی از خصایص رایج سلسله های حکومتی ایران، بدگمانی فرمانروا یا پادشاه نسبت به اعضای ذکور خانواده و دودمان خویش بود. در بسیاری از مواقع این بدگمانی ها منجر به خشونت و جنایت های وحشتناکی می شد. توطئه ها و دسیسه هایی که گهگاه علیه زمامدار صورت می گرفت به این سوءظن دامن می زد. دربار صفوی قبل از شاه عباس و در زمان او، مملو از بدگمانی و خیال

توطئه و خیانت بود. به همین دلیل شاه عباس اول نیز که حکومتش حاصل توطئه علیه پدر بود، دچار بدگمانی شدید نسبت به افراد ذکور خانواده ی خود شد و دستور کور و محبوس کردن و کشتن برخی از آنان را صادر کرد.

ب) نتایج و پیامدهای این اقدام ها را چگونه ارزیابی می کنید؟ بحث و استدلال نمایید. ۱- زمینه را برای جانشینی شایسته خالی می کرد ۲- شاهزادگانی که شخصیت اجتماعی شان در حرم سراها شکل می گرفت، فاقد هر نوع لیافت و کاردانی و جسارت بودند و حتی احساس پیوند و نزدیکی با کسی نمی کردند. دور بودن آنها از اوضاع مملکت و مسائل بین المللی و سیاسی نیز مزید بر علت می شد و چون فردی از آنها به قدرت می رسید، توان اداره مملکت را نداشت و دست کم آزموده شدن او در طول حوادث، خسارتهای جبران ناپذیری برای ملک و ملت به همراه می آورد.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۴۲ کتاب درسی)

به نظر شما چرا حکومتی که دو قرن در برابر امپراتوری قدرتمند عثمانی ایستادگی کرد، در سال ۱۱۳۵ ق نتوانست در برابر شورش گروهی کوچک از اتباع خود مقاومت کند؟ ۱- روی کار آمدن شاهان خوشگذران و بی تدبیر، نالایق و معتاد و بسیار ناآگاه به امور به پادشاهی ۲- حرم پروردگی شاهزادگان و محروم ماندن آنها از تربیت سیاسی و اجتماعی ۳- خرافاتی شدن و غرق شدن در رمالی و فالگیری دربار ۴- تعصبات مذهبی ۵- شورش ها و بلواهای اواخر حکومت صفویان ۶- آشفتگی سیاسی در دولت صفوی در اثر رقابت سران قزلباش با عناصر ایرانی ۷- رقابت سران قزلباش با همدیگر برای بدست آوردن مقامات عالی در حکومت ۸- زیاده خواهی قزلباشان ۹- مشکلات متعدد اقتصادی و سیاسی به دلیل تداوم و تعدد حملات گسترده دولت عثمانی ۱۰- بستن عوارض و مالیات سنگین بر مردم ۱۱- تورم قیمت ها و کاهش محصولات ۱۲- رواج فساد در اداره املاک ۱۳- فروش مناصب و پست های دولتی و نفوذ افراد پولدار ۱۴- نفوذ ملکه ها و خواجه سرايان در امور سیاسی و اداری کشور ۱۵- ناتوانی و تحلیل رفتن تدریجی نیروی نظامی ۱۶- همسایه های قدرتمند و ناآرام در اطراف کشور.

ارزیابی و قضاوت (صفحه ی ۱۴۵ کتاب درسی)

به نظر شما، اگر میان دو کشور همسایه و مسلمان ایران و عثمانی در دوره ی صفوی، به جای دشمنی و جنگ، صلح و دوستی پایدار برقرار بود، چه تغییری در وضعیت جهان اسلام ایجاد می شد؟ بحث و استدلال کنید. اگر این دو کشور مناسبات ستیزه جویانه ای نسبت به یکدیگر نداشتند و بیداری و همدلی و سازگاری بیشتری نسبت به هم به خرج می دادند، به طور قطع سرنوشت جهان اسلام به آن شکلی که در دو قرن سیزدهم و چهاردهم هجری (نوزدهم و بیستم میلادی) شاهدش بودیم، چهره نمی بست. مسلم است که نمی توان تعیین نمود در این صورت جهان اسلام به چه شکلی درمی آمد و جهان چه چهره ای به خود می گرفت، لیکن مسلماً به این شکل و چهره نبود و احتمالاً به هر شکل که درمی آمد به بدتر کیبی این دو قرن اخیر در نمی آمد. به هر رو تاریخ مجموعه اتفاقاتی که بایستی می افتاد، نیست، بلکه مجموعه اتفاقاتی است که روی داده است، و بیشتر نقش آفرینان این اتفاقات نیز نسبت به نقاشی های خود در تاریخ آگاهی چندانی نداشتند. مهم عبرت اندوزی و استخراج آموزه های تاریخی و به کاربردی آن برای بنای امروز و فردایی بهتر از دیروز است.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۱۴۷ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و برداشت خود را از سیاست خارجی و موقعیت ایران در ارتباط با همسایگان و دولت های اروپایی در عصر صفوی بیان کنید.

«هیچ جوابی شیرین تر و منطقی تر از جوابی که ایرانیان به نمایندگان آلمان و لهستان و مسکو دادند، نمی باشد. نمایندگان این دولت ها آمده بودند به دولت ایران پیشنهاد کنند تا با رؤسای ممالک نامبرده که اربابانشان بودند، علیه سلطان عثمانی متحد شود...»

اعتمادالدوله اضافه کرده بود که شاه ایران به پادشاه عثمانی وعده داده است که با یک دیگر در صلح و آرامش زندگی کنند و شاه ایران هیچ نفع و فایده ای را از محترم شمردن قولی که به شاه عثمانی داده است، بالاتر نمی شناسد...» (سانسون، سفرنامه، ص ۱۷۲)

در دوره ی صفوی، مناسبات خارجی ایران با همسایگان و به خصوص با کشورهای اروپایی در دو بُعد سیاسی و اقتصادی توسعه یافت. مناسبات عمدتاً خصمانه ی امپراتوری عثمانی با حکومت صفوی تأثیر چشمگیری بر روابط سیاسی و اقتصادی ایران با سایر همسایگان و نیز با دولت های اروپایی گذاشت. شواهد و مدارک تاریخی بیانگر آن است که صفویان، به ویژه شاه عباس اول می کوشید که مناسبات خارجی ایران را در چارچوب منافع و مصالح سیاسی و اقتصادی کشور ایران گسترش دهد.

درس ۱۴

فعالیت ۱ (صفحه ی ۱۵۰ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن ۱- «ایرانیان دارای فکر و اندیشه، سرعت فهم و ادراک، ظرافت و نیروی تمیز و حسن قضاوت و خزم و احتیاط می باشند... من تصور نمی کنم که در اروپای ما کشوری پیدا شود که در آنجا علوم بیشتر از ایران مورد تجلیل و تکریم و پژوهش و کاوش قرار گیرند» (شاردن، سفرنامه، ج ۹، ص ۱۴-۱۶)

متن ۲- «از نظر شکوه و جلال و طرز ساختمان، مدارس ایرانی سخت بر مدارس عالییه ما برتری دارند، اما مشکلات مدارس و طرز تعلیم و تعلم این مدارس را با اوضاع و احوال حاکم بر مدارس ما نمی توان قیاس کرد» (سفرنامه، ص ۱۳۹).

متن ۳- «حقوق مدرس کاملاً مکفی است و سالانه پرداخت می شود. در مدرسی که از طرف شاه وقف شده است حقوق مدرس به یک صد تومان بالغ می شود. در سایر مدارس این حقوق کم تر و غالباً در حدود پنجاه تومان است. ولی باید دانست که این حقوق درست در روز مقرر و بدون کم و کاست تأدیه می شود. کاش در آلمان نیز به استادان، این فروزندگان چراغ دانش چنین موهبتی ارزانی می شد» (همان، ص ۱۴۱).

۱- به نظر شما دیدگاه شاردن از چه جهتی دارای اهمیت است؟ اهمیت علم و علم آموزی در دوره صفویه و جایگاه بالای مدرسان در جامعه ی ایران عصر صفویه.

۲- در متن دوم نویسنده به چه جنبه ای از مدارس عصر صفوی تأکید می کند؟ از نظر شما چه تفاوتی بین مدارس ایران و آلمان با توجه به این متن وجود داشت؟ اهمیت دادن به نوع و سبک معماری مدارس در دوره صفویه. در اینجا نویسنده به نوع ساختمان و بنا و ظرافت های هنری به کار رفته در مدارس اشاره می کند ولی مشکلات، نوع تعلیم و تعلم (علوم مورد تدریس) و اوضاع حاکم بر مدارس ایران را با اروپا متفاوت می داند.

۳- برداشت شما از متن سوم چیست؟ در کلاس بحث و استدلال کنید. جایگاه بالای عالمان و مدرسان تعلیم و تربیت در جامعه ی عصر صفوی.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۱۵۱ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

«همه ی ایرانی ها اهمیت زیادی برای علوم و کسانی که این علوم را می دانند قائلند. برای فراگرفتن علوم مختلف در گوشه و کنار ایران دانشگاه هایی وجود دارد که آن ها را «مدرسه» می گویند. در رأس هر یک از آن ها «صدر» قرار دارد. علوم می که در این مدارس تدریس می شود عبارت اند از حساب، هندسه، خطابه، شعر، فیزیک، فلسفه، نجوم، حقوق و پزشکی. آن ها کتب فلسفی ارسطو را به زبان عربی برگردانده و در مدارس خود تدریس می کنند» (یوس، آدام، سفرنامه، ص ۶۷۹-۶۸۰).

- به نظر شما مواد درسی در مدارس عصر صفوی از چه اهمیتی برخوردار بودند؟ تخصصی شدن علوم و اهمیت دادن به علمی به غیر از علوم و معارف دینی. در این نظام آموزشی هر طلبه ای با هر استعداد و ذوقی، در هر درسی که دوست داشت شرکت می کرد و از هر دانشی بهره کمی را فرا می گرفت. مدرسین نیز معمولاً انواع دانش های رایج در نظام فکری و آموزشی قدیم را تدریس می کردند و گاه حتی یک مدرس همزمان چهار تا پنج موضوع جداگانه، را به شاگردان می آموخت.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۱۵۳ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن ۱- «... حضرت اعلی شاهی [شاه عباس اول] جهت انبساط ضمیر، اکثر اوقات در میدان نقش جهان یا مخصوصان و مقربان به نشاط چوگان بازی و قبیق اندازی (قبق چوب بلندی بود که بر روی آن جام زرین و یا ظرفی از سکه قرار می دادند و در محلی در میدان کاشته می شد. عده ای سوار بر اسب یا کمان با فاصله ای معین، در حالی که در تاخت بودند به جام زرین یا ظرف پر از سکه تیر می انداختند. هر کس که می توانست آن را پایین بیاورد برنده ی آن سکه ها و یا جام زرین می شد. این بازی از هیجان بالایی برخوردار بود و نوعی فعالیت نظامی نیز محسوب می شد)، آتش بازی ها که استادان آتش ... ترتیب می دادند مشغول می فرمود... تماشاچی اطراف و جوانب میدان را فرا گرفته، نظاره گران انجمن بودند» (اسکندر بیگ ترکمان، عالم آرای عباسی، ج ۲، ص ۱۳۸۲).

متن ۲- «... در این سال [۱۰۲۳ ق.] ایلچیان [سفیران، فرستادگان] او چند نفر از پادریان [کشیشان و مبلغان مسیحی] فرنگ که عبارت از دانش مندان و رهبانان نصاری است از جانب پادشاه اسپانیه که بزرگ ترین پادشاه فرنگستان است به پایه ی سریر اعلی آمده در نقش جهان اصفهان به سعادت بساط پوش شاه جهان سرافراز شدند» (همان، ص ۱۴۲۲).

- در متن های بالا به چه کارکردهای میدان نقش جهان اشاره شده است؟ این سطرها به روشنی گویای نقش و کارکرد اجتماعی، تفریحی، ورزشی، فرهنگی و سیاسی میدان مذکور است.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۱۵۶ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و به پرسش های مربوط به آن پاسخ دهید.

«یادآوری می کنیم که سه چیز را در این شهر (کاشان) بهتر از ایتالیا تهیه می کنند، یا به هر حال به خوبی آن در ایتالیا ندیده ام. یکی از آن ها شال است که از پارچه ی پهن و بلندی بافته شده و مردان آن را تاب می دهند و به دور کمر می بندند. این پارچه راه راه است و احياناً در تار و پود آن طلا به کار رفته و دارای شرابه های (رشته ها و منگوله هایی که از کناره و حاشیه ی بافته ها آویخته می شود). زیبایی است... شیء دوم پارچه ای است به نام میلک که دارای دو رو است و رنگی مخصوص دارد و اشعار ایرانی و نقش زن و مرد در روی آن بافته شده است و واقعا زیباتر از آن نمی توان مجسم کرد.

سومین شیء پارچه زربفت... و تفاوتش با پارچه قبلی این است که میلک فقط از ابریشم درست شده، در حالی که در تار و پود این پارچه طلا یا نقره و گاهی هر دو بکار رفته است. این پارچه ها در ایران منحصراً از طرف زنان مصرف می شود، زیرا لباس مردان فقط از قماش نخی است. این لباس را شاه فعلی ایران (شاه عباس اول) مرسوم کرده و به نظر من علت این است که می خواهد ابریشم در مملکت زیاد مصرف نشود و این متاع که پول فراوان عاید خزانه می کند، تا حد امکان بیشتر صادر شود» (دلاواله، سفرنامه، ص ۱۱۵ - ۱۱۶).

۱- با توجه به متن، وضعیت پارچه بافی ایران در عصر صفوی را چگونه ارزیابی می کنید؟ صنعت و هنر بافندگی اعم از فرش و پارچه (منسوجات) در دوره ی صفوی به اوج رونق و شکوفایی رسید. دوره شاه عباس صفوی را به جرئت می توان عصر طلایی صنعت هنر پارچه بافی در ایران دانست. وی در زمان حکومت خود با حمایت از هنرمندان و دعوت از آن ها برای توسعه کارگاه های بافندگی در شهرهای مختلف نظیر اصفهان، یزد، کاشان و قم، موجبات رشد و تکامل پارچه بافی ایران را بیش از پیش فراهم نمود. پارچه های درباری عمدتاً برای اشخاص متمول، منسوجات دربار و یا برای صادرات و یا به عنوان خلعت در کارگاه های سلطنتی تولید می شد و از کیفیت خوبی برخوردار بود، ولی پارچه های بازاری از الیاف ارزان تر و پست تر، برای مردم عادی کوچه و بازار تهیه می شد. این رونق و شکوفایی مدیون توجه و علاقمندی شاهان این عصر به استفاده از پارچه های نفیس، حمایت های آنان از بافندگان و توجه به زیرساخت های لازم در رونق اقتصاد و تجارت ایران بود.

۲- سعدی در گلستان می گوید که دیبای روم، صاحب شهرتی بود و به شرق صادر می شد. به نظر شما، از زمان سعدی در قرن هفتم تا زمان تألیف سفرنامه ی جهانگرد ایتالیایی در دوره شاه عباس (قرن یازدهم قمری) چه تحولی در پارچه بافی ایران قابل مشاهده است؟ بدون تردید صنعت پارچه بافی ایران پس از یک وقفه که ناشی از خرابی مراکز پارچه بافی به واسطه حمله ی مغولان بود، در دوره ی تیموریان و بعد صفویان به نهایت رونق خود رسید. در دوره تیموریان شهرهای شیراز، یزد، کاشان، هرات و شهرهای خراسان و ماوراءالنهر - که از قلمروهای مهم دولت تیموری بود - انواع منسوجات را تولید می کردند. شاهان صفوی نیز به این صنعت علاقه و اهتمام بسیار داشتند، چنانکه شاه اسماعیل تولید انواع پارچه های ابریشمی و نخی را تشویق کرد. شاه عباس نیز صنایع بافندگی را به اوج رساند و سازمان ابریشم بافی کشور را شخصاً زیر نظر گرفت. در آغاز این دوره تبریز، کاشان، یزد، اصفهان، قزوین، شیراز، کرمان و شهرهای خراسان از مراکز بافندگی بودند و در این شهرها حریرهای زربفت، پارچه های ابریشمی، مخمل و منسوجات خاص دوره صفوی چون پارچه های جناغی بافی نخی، اطلس، ابریشمینه های گل برجسته چینی (نیلوفر = گل شاه عباسی)، زری و مخمل تولید می شد.

درس ۱۵

فعالیت ۱ (صفحه ی ۱۶۰ کتاب درسی)

با راهنمایی دبیر، نمونه هایی از دستاوردهای برجسته ی تمدن یونان و روم باستان را که در کتاب تاریخ ۱ خواندید به خاطر آورید و بازگو نمایید. شهرنشینی، تجارت، دموکراسی، معماری، مجسمه سازی، بازی های المپیک، تئاتر، تاریخ نگاری، فلسفه، ریاضی، ادبیات، پزشکی.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۱۶۲ کتاب درسی)

با بررسی نقشه ی (صفحه های ۱۶۲ و ۱۶۳) بگویید بر هر یک از کشورها یا مناطق زیر کدام یک از دسته های ژرمن تسلط یافتند؟

فرانسه: فرانک ها انگلستان: انگل ها و ساکسون ها آلمان: ویزگوت ها و استراگوت ها ایتالیا: استراگوت ها اسپانیا: ویزگوت ها

فعالیت ۳ (صفحه ی ۱۶۳ کتاب درسی)

از طریق مقایسه ی نقشه ی قلمرو شارلمانی با نقشه ی سیاسی کنونی قاره ی اروپا، بگوئید قلمرو شارلمانی شامل کدام یک از کشورهای امروزی اروپا می شده است؟ شمال ایتالیا، فرانسه، آلمان، سوئیس، اتریش، چک، هلند.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۱۶۵ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و با هم فکری:

الف) برداشت و تحلیل خود را از نقش و اهمیت «قانون» در اروپای قرون وسطا بیان کنید.

رهایی از قید و بندهای نظام سرفی غیر ممکن نبود. ساده و رایج ترین طریق آزادی، فرار از ملک اربابی و زندگی در جای دیگری مانند شهر بود. چنان چه اشخاصی ثابت می کردند که یک سال و یک روز در شهر سکونت داشته اند، از نظر قانون آزاد محسوب می شدند. علاوه بر آن، برخی از سرف ها با پرداخت بدهی، انجام خدمات شایسته و یا با اجازه ی ارباب، آزادی خود را به دست می آوردند (آدلر، فیلیپ جی، تمدن های عالم، ج ۱، ص ۳۳۲).

برداشت و تحلیل: نکته ی محوری این متن، مسئله ی به رسمیت شناختن حقوق افراد در چارچوب های قانونی در تاریخ اروپا است. در سرزمین ها و کشورهای اروپایی حتی در عصر تاریک قرون وسطا نیز مناسبات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی همواره به واسطه ی قانون، تنظیم می شد. قانون ممکن بود تبعیض آمیز و ناعادلانه باشد، اما در هر صورت مبنایی مشخص و مکتوب برای حل و فصل امور به حساب می آمد و عموماً مانع رفتارهای دل بخواهی افراد و نهادها می شد. بر اساس همین قانون بود که اگر یک سرف از ملک اربابی فرار می کرد، ارباب حق داشت او را مجبور به بازگشت به ملک خود سازد، اما اگر سرف فراری یک سال و یک روز در شهر می ماند و ارباب در پی او نمی رفت، قانوناً فرد آزادی محسوب می شد و ارباب دیگر نمی توانست او را مجبور به کار در ملک خود کند.

ب) توضیح دهید که این جمله ی حقوق دانان قرون وسطا: «هوای شهر، آزادی سازی» است، چه ارتباطی با متن دارد؟ در دوره متاخر قرون وسطا قانون و دادگاه نیمه مستقل در بسیاری از شهرهای اروپای تثبیت شد و اندک اندک حکومت خود مختار محلی و شورای شهر هم پدیدار شد. شورای اصناف، شورای شهر، و دادگاه شهر در مرکز شهر و در کنار کلیسا مستقر شدند و برای شهروندان امنیت و آزادی را به همراه آوردند. میان شهر و ده تضاد شدیدی وجود داشت. در عمده سرزمین که مناطق روستایی بود، مردم به دو طبقه فرمانبر و وابسته و فرمانده و مستقل تقسیم می شدند. گروه کوچکی همه ثروت و قدرت را در اختیار داشتند و اکثریت چاره ای از فرمانبرداری و نوکری نداشتند. اما در شهر وضع دیگر گونه بود، نه آقایی در کار بود نه بنده ای، سرف و لرد و کشیش و عامی معنا نداشت. همه شهروندان افراد آزاد و برابر بودند که با کسب حقوق شهروندی نه از لرد ترسی داشتند و نه از کلیسا. ثروت و قدرت تولیدی آنها نیز پشتوانه قدرت سیاسی و حقوق مذهبی یشان بود. شهرها در واقع جزایر آزادی بودند. به همین جهت در قرون وسطا حقوقدانان می گفتند: «هوای شهر، آزادی سازی است». هر سرفی که از زندگی رعیتی به جان آمد با اشتیاق و برای کسب آزادی و برابری و کسب حقوق شهروندی و مشارکت در جامعه مدنی به شهر می گریخت و درون قلعه پنهان می شد. چون اگر یک سال و یک روز از اقامتش در شهر می گذشت آزاد می شد. بورژواها با استفاده از این قانون و طرق دیگر مردم را به شهرها جلب می کردند و بر رونق و آبادانی شهرها می افزودند.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۷۰ کتاب درسی)

به نظر شما چرا کلیسا در قرون وسطا با وجود این که معتقد بود اجبار در دین مجاز نیست، به حربه ی تفتیش عقاید متوسل شد؟ در قرون وسطی نهادی دادگاهی و حقوقی پدید آمد که هدف آن مبارزه با بدعت، افسونگری، سحر و جادو بود. نام لاتین این نهاد دادگاهی **Inquisitio** بود که از واژه لاتینی **Inquiro** به معنای تحقیق و بررسی گرفته شده بود. در سده های ۱۲ و ۱۳ میلادی پاپ حاکم مقتدر امور معنوی و سیاسی اروپا بود. با وجود این وحدت دینی، گاه عده ای به انتقاد از کلیسا می پرداختند یا در برخی نواحی مردم به عقاید مذهبی دیگری رو می آوردند. کلیسا این اندیشه های متفاوت را بدعت تلقی می کرد. این عقاید بدعت گذارانه اشکال گوناگونی داشتند؛ مانند رد نظر رسمی کلیسا درباره ماهیت تثلیث و الوهیت مسیح، شک در «باکره زایی» مریم مقدس، انکار حق پاپ در سخن گفتن به نمایندگی از تمام کلیسا و اموری از این قبیل. تمام بدعت گذاری ها ناصحیح و هم تراز با خیانت به شمار می آمد. ترک وفاداری خیانت به فرمانروا بود و بدعت، خیانت به تعالیم خداوند. تأسیس فرقه های جدید و تشتت در میان پیروان کلیسای کاتولیک، از یک سو پادشاهان و از دیگر سو، رهبران کلیسایی را دچار واگه نمود چه اینکه تفرقه میان کلیسا، هرج و مرج و نزاع را به دنبال می آورد. از همین رو، پادشاهان کشورهای مسیحی نشین همراه و همسو با رهبران کلیسایی به فکر چاره ای برای برون رفت از این وضعیت افتادند که نتیجه ی آن تشکیل دادگاه های تفتیش عقاید بود. دادگاه های تفتیش عقاید می بایست هر گونه تخلف از تعالیم کلیسای کاتولیک را مورد بررسی قرار داده و متهمان را به توبه و ا می داشتند.

آیا این گونه اقدام ها در دراز مدت به سود کلیسا و دین مسیحیت بود؟ برای پاسخ خود استدلال نمایید. خیر، زیرا پس از چندی کشیشانی چون مارتین لوتر و کالون مخالف کلیسای روم شدند، ضمن اینکه روز به روز بر تعداد دانشمندان و مخترعین و مکشوفین نیز افزوده می شد. به همین دلیل اعتراضات علیه کلیسا بالا گرفت و قدرت کلیسا از بین رفت.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۱۷۱ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

پاپ بونیفاس هشتم (Boniface VIII) (۱۲۹۴ - ۱۳۰۲م) که با فیلیپ چهارم (شاه فرانسه از ۱۲۸۵ تا ۱۳۱۴ م) اختلاف و درگیری شدیدی پیدا کرده بود، بیانیه مهمی را صادر کرد. این بیانیه یکی از گویاترین اسناد سیاسی قرون وسطا به شمار می رود. بخش هایی از بیانیه ی مذکور را بخوانید و به پرسش های مربوط به آن پاسخ دهید.

«... ما قاطعانه معتقدیم و کاملاً معترفیم که فقط یک کلیسا... وجود دارد و بیرون از آن، نه رستگاری هست و نه آمرزش گناهان ... کلام انجیل بشارت دهنده به ما می گوید که در رمه اش دو شمشیر هست، یکی دینی و دیگری دنیوی ... بنابراین هر دو شمشیر روحی و مادی در اختیار کلیسا هستند؛ در واقع یکی به خاطر کلیسا آن را به کار می برد و دیگری به وسیله ی خود کلیسا استفاده می شود. یکی در دست روحانی است و دیگری در دست شاهان و شهسواران که فقط به اراده و رضایت ضمنی شمشیر روحانی به کار برده می شود. به علاوه، یک شمشیر وظیفه دارد تابع شمشیر دیگری باشد؛ قدرت دنیوی وظیفه دارد تا از قدرت مذهبی تبعیت کند ... در واقع ما اعلام می کنیم و به صراحت می گوئیم همه ی مخلوقات خدا برای رستگاری خود می باید مطیع پاپ رم باشند» (فوگل، تمدن مغرب زمین، ج ۱، ص ۵۰۴).

۱- به نظر شما چرا این متن برای مورخان ارزشمند است و در شناخت و تحلیل چه مسائل و موضوعاتی به آنان کمک می کند؟ یکی از ویژگی های دوره ی قرون وسطا، تلاش بی وقفه ی کلیسای کاتولیک برای گسترش نفوذ خود و تسلط بر ابعاد مختلف زندگی اروپاییان بود. کوشش پاپ ها برای گسترش حوزه ی نفوذ و قدرت خود به عرصه ی سیاست و حکومت، موجب رقابت و درگیری هایی دنباله دار میان کلیسا و برخی از شاهان و فرمانروایان اروپایی شد. از جمله ی این نزاع ها می توان به منازعه ی شدید پاپ بونیفاس هشتم با فیلیپ چهارم پادشاه فرانسه در اواخر قرن ۱۳ م اشاره کرد. بیانیه ی پاپ مذکور در توجیه اینکه چرا نهاد سیاست باید تابع کلیسا باشد و چرا زمامداران باید از پاپ فرمانبری کنند، ارزش و اعتبار فراوانی در تاریخ اندیشه ی سیاسی قرون وسطا دارد و سندی ارزشمند در موضوع اختلاف و درگیری میان کلیسا و نهاد سیاست محسوب می شود.

۲- این متن چه دیدگاه و نگرشی را درخصوص رابطه ی نهاد مذهب با نهاد سیاست بیان می کند؟ برتری دین بر دولت؛ به طوری که سیاست در خدمت دین باشد و این نگاه مدت طولانی در قرون وسطا بر اروپا حاکم بود و پادشاهان از پاپ پیروی می کردند و باید به تایید پاپ می رسیدند.

۳- برداشت و قضاوت شما از واژه ی «رمه» و جمله ی «همه ی مخلوقات خدا برای رستگاری می باید مطیع پاپ رم باشند» در متن بالا چیست؟ منظور از واژه ی «رمه» در این متن، گروه های مردم است. دیدگاه سنتی کلیسای کاتولیک این بود که نه تنها راه نجات انسان ها ایمان به مسیح است که در انحصار کلیسای کاتولیک است و خارج از سازمان کلیسای کاتولیک به هیچ وجه نجات و رستگاری ممکن نیست.

درس ۱۶

بحث و گفت و گو (صفحه ۱۷۳ کتاب درسی)

با توجه به مطالبی که در درس ۱۵ خواندید، درباره نشانه ها و آثاری که دلالت بر آمادگی جوامع و حکومت های اروپایی برای ایجاد تغییر و تحول در اواخر قرون وسطا داشت، بحث و گفت و گو کنید. آثار و نشانه های بروز زسانس را به شکل های مختلف در نیمه ی دوم قرون وسطا می توان مشاهده کرد. در بُعد اجتماعی، گسترش شهرنشینی و فرار کشاورزان از ملک های فئودال ها؛ در بُعد سیاسی، پیدایش پادشاهی های قدرتمند و ایستادگی آنان در مقابل تلاش کلیسا و پاپ برای نظارت و تسلط بر نهاد سیاست؛ در بُعد اقتصادی، توسعه ی تجارت داخلی و بین المللی که ملازم گسترش شهرنشینی بود؛ و در بُعد علم و آموزش، گسترش مدارس و دانشگاه ها در سرتاسر اروپا و توجه به رشته ها و علوم تجربی و ریاضی.

فعالیت ۱ (صفحه ی ۱۷۵ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن های زیر را بخوانید به پرسش های مربوط به آن پاسخ دهید.

متن ۱: «اروپا از طریق جهان اسلام موفق به احیای آثار ارسطو و سایر نویسندگان یونانی شد. ترجمه ی آثار یونانی به زبان عربی را باید یکی از وجوه درخشان تمدن اسلامی نامید. در سده ی دوازدهم همین آثار از زبان عربی به لاتین ترجمه شد و در دسترس غرب قرار گرفت. آثار علمی مسلمانان در سده های نهم و دهم میلادی موجب شد تا جهان اسلام از دنیای غرب بسیار پیش افتد و در سده های دوازدهم و سیزدهم میلادی آثار علمی مسلمانان در زمینه ی فیزیک و ریاضیات و طب از زبان عربی به لاتین ترجمه شد و در اختیار علمای غربی قرار گرفت» (فوکل، تمدن مغرب زمین، ج ۱ ص ۴۵۹).

متن ۲: «مدت ها پیش از آن که نام ارسطو و افلاطون به گوش مسیحیان غربی برسد، مسلمانان در خاورمیانه ارزش یافته های علمی یونان کلاسیک را تشخیص دادند و در حفظ و گسترش آن کوشیدند. علمای اسلام عظمت فکری ارسطو را به اتباع مسیحی خود در اسپانیا منتقل کردند و به توبه ی خود آن را در سده های دوازدهم و سیزدهم به سایر مسیحیان ساکن اروپا انتقال دادند.

ابن سینا، ایرانی مسلمان، از برجسته ترین نمونه ی فیلسوفان اسلامی و از عالمان دانشمندی است که برای حفظ دانش کلاسیک، در عصری مجدانه اهتمام کرد که مسیحیان غربی از درک و فهم آن عاجز بودند. غرب به واسطه ی ابن سینا توانست تفکر یونانیان را در زمینه دنیای مادی و غیر مادی کشف کند و آن ها را با تعلیمات علمای قرون وسطای مسیحی پیوند دهد. در سده ی دوازدهم بخشی از کتاب شفا و قدری بعد هم تمام کتاب قانون در طب به زبان لاتین ترجمه شد. کتاب قانون چند صد سال در غرب مرجع و متون درسی طب بود» (آدلر، تمدن های عالم، ج ۱، ص ۲۳۵).

۱- یکی از مهم ترین اقدامات دانشمندان دوره ی رنسانس احیای آثار یونان باستان به عنوان سرچشمه خرد و اندیشه بود. با توجه به متن های ۱ و ۲، توضیح دهید که اروپاییان چگونه به این هدف دست یافتند؟ به دنبال فتوحات چشمگیر و موفقیت آمیز مسلمانان در خارج از محدوده جزیره العرب، فرهنگ اسلامی با تمدن های کهن در هم آمیخت و بسیاری از موارث علمی مکتوب آنان به جامعه اسلامی منتقل شد. تکوین، احیاء و تکامل یافتن برخی علوم فراموش شده چون فلسفه و منطق یونان باستان، ادبیات کهن ایرانی و هندی، خارج نمودن متون علمی از انبارها و گنج خانه های نهان تمدن های باستانی بویژه یونانیان و ترجمه آن ها و انتقال به نسل های بعدی، خود خدمتی شایسته به موارث آنان بود. اروپاییان با ترجمه این آثار به لاتین توانستند به احیای فرهنگ و تمدن یونان و روم باستان بپردازند.

۲- با توجه به متن دوم تأثیر آثار و اندیشه های ابن سینا را در فرهنگ و تمدن غرب چگونه ارزیابی می کنید؟ بدون شک ترجمه آثار ابن سینا در غرب تحول عظیمی را ایجاد کرد، زمانی که عقلانیت در غرب رو به افول بود و اربابان کلیسا اجازه نشر هیچ گونه تفکر عقلانی را به اندیشمندان نمی دادند و دوران سیاه قرون وسطی را رقم زده بودند، اندیشه های ابن سینا بود که روح تازه ای در تمدن غرب دمید، غربی ها از طریق ابن سینا با فلسفه یونان و به ویژه فلسفه ارسطو آشنا شدند و این امر باعث شد تا اندیشمندان غربی آثار ارسطو را جدی بگیرند و از جمود فکری و تصوف به دور از عقلانیتی را که اربابان کلیسا به وجود آورده بودند به سمت عقلانیت برگردند. به جرات می توان گفت که یکی از دلایل وقوع رنسانس در غرب آشنایی با اندیشه های ابن سینا بود. تأثیر ابن سینا در فرهنگ و تمدن غرب قابل ستایش و ارزشمند است. اندیشه های ابن سینا در حوزه هایی همچون الهیات و پزشکی تأثیرگذار بوده است. این تأثیر بر فیلسوفان مسیحی مانند آلبرت کیبر و توماس آکویناس نیز قابل مشاهده است. این را هم باید اضافه کنیم که ابن سینا صرفا شارح آثار ارسطو نبوده است، او در موارد بسیاری از آثارش دیدگاه های ارسطو را نقد می کند، بنابراین ابن سینا یک شخصیت مبدع و جریان ساز است. تقریبا می توان گفت که هیچ اندیشمندی پس از ابن سینا وجود ندارد که از آثار و اندیشه های ابن سینا تأثیر نپذیرفته است.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۷۷ کتاب درسی)

به نظر شما چرا هنرمندان عصر رنسانس انسان را در کانون توجه خود قرار دادند؟ هدف آن ها در ابتدا مقابله با سیطره ی پلامنازاع اندیشه ی سنتی قرون وسطای اروپا و کلیسای کاتولیک و اصول الهیات و فلسفه ی وابسته به آن ها بود. هنرمندان عصر رنسانس می خواستند با بررسی، احیاء و مراقبت و نگهداری از هنر و فرهنگ دوره ی باستان، شخصیت بشری را پرورش بدهند و احساسی لذت بخش و این جهانی را برای انسان به ارمغان بیاورند. به همین منظور اومانیزم ها در میان بسیاری از اصول خود، این ایده را تبلیغ می کردند که انسان مرکز جهان خودش است و مردم باید دستاوردهای انسانی را در آموزش، هنرهای کلاسیک، ادبیات و علوم مورد استقبال قرار دهند. از مهم ترین ریشه های ظهور هنر رنسانس، تغییرات در نگرش انسان به طبیعت، یادگیری انسان و افزایش سطح سواد عمومی بود. هنر رنسانس با مفهوم جدید "اومانیزم" هدایت می شد. فلسفه ای که پایه و اساس بسیاری از دستاوردها (به عنوان مثال دموکراسی) یونان باستان بوده است. اومانیزم تعصبات مذهبی و غیرمذهبی را فرومایه می دانست و در عوض بیشترین اهمیت را به عزت و ارزش فرد می داد.

فعالیت ۲ (صفحه ی ۱۷۹ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن های زیر را بخوانید و با هم فکری به پرسش های مربوط به آن ها پاسخ دهید.

متن ۱: یکی از پیش گامان تعلیم و تربیت در عصر رنسانس به نام ویتورینو دافلتزه (Vittorino da Faltre) می گفت: «همه وظیفه ندارند در فلسفه و طب و یا حقوق افضل شوند و طبیعت به همه یکسان نظر نکرده؛ اما برای همه مقدر شده تا در جامعه زندگی کنند و از فضیلت پیروی نمایند» (فوکل، تمدن مغرب زمین، ج ۱، ص ۵۴۸ - ۵۴۹).

متن ۲: مواد و موضوع های درسی که در دوره ی رنسانس به دانش آموزان آموزش داده می شد به «هنرهای ذوقی» موسوم بود که شامل تاریخ، فلسفه اخلاق، بلاغت و فصاحت، ادبیات، شعر، ریاضی، نجوم و موسیقی می شد. آموزش زبان یونانی و لاتین، تربیت بدنی و تعلیم دیانت مسیح هم از برنامه های مدارس بود. ویتورینو درباره ی موضوع های درسی گفته است: «در زمره ی» این مطالعات من مکان اول را به تاریخ می دهم، چون هم جذاب است و هم مفید؛ و این کیفیات هم مورد نظر دانشمندان است و هم خواسته ی سیاست مداران؛ فلسفه ی اخلاق بعد از تاریخ اهمیت دارد که در واقع به معنای خاص هنر ذوقی است و مقصود از آن راهنمایی انسان به سرآزادی است. پس تاریخ به ما مثال های روشن از مفاهیمی می دهد که فلسفه تلقین می کند. فلسفه می گوید انسان چه کار کند؛ تاریخ می گوید انسان در گذشته چه گفته و چه کرده و از آن ها برای امروز چه عبرت های عملی به دست می آوریم» (همان، ص ۵۴۸).

۱- از متن اول چه برداشتی می توان درباره اهداف تعلیم و تربیت در عصر رنسانس کرد؟ با توجه به متن اول می توان برداشت کرد که پیروی از فضایل انسانی، از کسب علم و دانش در جامعه مهم تر است. دلیل این امر این بود که همه انسان ها از نظر استعداد یکسان نیستند تا بتوانند علوم مختلف را بیاموزند، ولی همه ی انسان ها در جامعه باید زندگی کنند و کسب فضایل انسانی توسط هر شخصی باعث می شود که جامعه سالم باقی بماند.

۲- متن دوم بیانگر چه تحولی در نظام تعلیم و تربیت عصر رنسانس نسبت به قرون وسطا است؟ در اواخر قرن ۱۵ و آغاز قرن ۱۶ میلادی از افکار و اندیشه ها و ذوق هنرمندان، آثار مهم و برجسته ای پدید آمد که برخلاف افکار مردم قرون وسطی سراسر نشاط انگیز و ذوق پرور بود. هنرمندان و نویسندگان این دوره از آثار دوره پیش از میلاد و افسانه های یونان و روم قدیم سرمشق گرفتند و آثاری از مظاهر ذوقی و فکری مردمی به وجود آوردند که دنیا را مظهر جمال و زیبایی و محل نشاط و سرور می دانستند و برای استفاده از لذات مادی و معنوی دنیا می کوشیدند. بدین جهت هنرمندان و نویسندگان دوره رنسانس نسبت به دوره های قرون وسطا از این حیث ممتاز بودند که روح نشاط و درخشندگی دوره قبل از مسیحیت را در بر داشتند ولی این آثار هنوز از نفوذ سبک و اسلوبی که در قرون وسطی اساس هنرهای ظریفه و نوشته های نویسندگان بود و با عقاید مذهبی آمیخته بودند، برکنار نماند و امتزاجی از شیوه ی سبک های دوره های پیش از مسیح، یعنی دوره پرستش خدایان متعدد با دوره ی رواج مذهب عیسی، در آثار دوره ی رنسانس دوباره حاصل شد و این ویژگی ها از خصایص تجلیات این دوره به شمار می آید. علاوه بر این در قرون وسطی شعبه ی اصلی و انحصاری علم، الهیات بود اما در عصر رنسانس این انحصار شکسته شد و علوم مختلف مورد توجه قرار گرفتند و هر شخصی بر اساس استعداد خود شاخه ای از علوم رایج را برای تحصیل و مطالعه انتخاب می کرد. البته در این دوره به علمی بیشتر توجه می شد که برای انسان سود و منفعتی مادی به همراه می داشت و لذا بیش از همه، علوم تجربی (طبیعی) مورد توجه قرار گرفت.

۳- درس تاریخ در برنامه تعلیم و تربیت دوره رنسانس چه جایگاه و اهمیتی داشته است؟ با توجه به متن فوق می توان گفت درس تاریخ در دوران رنسانس از جایگاه بالایی برخوردار شد. مورخان در این دوره همانند فیلسوفان خردگرا شدند و تاریخ نقلی جای خود را به تاریخ علمی داد.

فعالیت ۳ (صفحه ی ۱۸۳ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و با هم فکری به پرسش های مربوط به آن پاسخ دهید.

بارتولومه دِلاس کاساس (۱۴۷۴ - ۱۵۶۷ م) کشیش، در جوانی از فاتحان و برده داران اسپانیایی بود. او چندی بعد از رفتار خود پشیمان و به افشای رفتار ظالمانه ی هم وطنانش پرداخت. «مسیحیان با اسب ها، شمشیرها و نیزه ها رفتار عجیب و بیرحمی های هول ناکی با مردم داشتند. پیروان مسیحیان در داخل سرزمین رخنه نمودند و از جان هیچ کودک و پیری نگذشتند، به زنان حامله هم رحم نکردند، گویی می خواستند گله ای بره را در آغل های خود قصابی کنند، هر جا سرخ پوستی می یافتند او را می دریدند» (فیلیپ جی. ادلر، ص ۳۹۴).

۱- شما منشأ و علت این رفتارهای غیر انسانی را چگونه ارزیابی می کنید؟ منشأ و علت این رفتارها در طول تاریخ برتری جویی و نژادپرستی؛ طمع ورزی و منفعت طلبی، کسب منافع مادی و خصوصاً کشف طلا، زور گویی و بی عدالتی است و نتیجه ی چنین عللی سلطه است که این امر ریشه در تاریخ این کشورها داشته و در کشتار سرخ پوستان و اسارت و بردگی آنان نمود ویژه یافته است. در آن زمان، اروپا مصادف با حاکمیت اندیشه ی اقتصاد

سوداگری یا مرکانتیلیسم (Mercantilisme) بود که طلا شاخص اصلی ثروت محسوب می شد. اروپاییان سرخپوستان را می کشتند تا اموال و املاکشان را غارت و تصاحب کنند و آمریکایی ها آنها را کوچ می دانند تا در سرزمینهایشان راه آهن سراسری آن کشور را بنا کنند و یا بجای چراگاه های آنها کشتزارهایی عظیم و باغ هایی انبوه را برای خود بسازند. بر اساس شواهد و ادله کافی، این عده همواره این اعمال را نسبت به پیروان مذاهب دیگر مثل مسلمانان و یهودیان اعمال می نمودند و حتی نسبت به هموعان مسیحی خود به تکفیر، شکنجه، قتل و آدم سوزی متوسل می شدند که محکمه های تفتیش عقاید، شاهدهی بر این مدعاست.

۲- آیا این رفتارها با تعالیم حضرت مسیح (ع) مطابقت داشت؟ خیر.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ی ۱۸۳ کتاب درسی)

به نظر شما چرا تأثیرات فرهنگی و اجتماعی استعمار اروپایی در قاره ی آمریکا گسترده تر از آسیا بود؟ ۱- اکثر کشورهای این قاره با زور و تصرف نظامی تحت حاکمیت استعمارگران درآمدند ۲- کشورهای استعمارگر توانستند دین و زبان خود را بر مردم قاره آمریکا غالب کنند ۳- استعمارگران بومیان قاره ی آمریکا را از حقوق سیاسی و اجتماعی خود محروم کردند. ۴- اسپانیا و پرتغال چون دارای رژیم های استبدادی بودند با ستمگری و استبداد بر مردم حکومت می کردند. ۵- کشتار وسیع بومیان و تصرف سرزمین های آنان ۶- از بین رفتن منبع اصلی ثروت آنها توسط استعمارگران ۷- تأسیس شهرک های بزرگ و دائمی و انتقال سکنه ی خود از اروپا به این شهرها.

فعالیت ۴ (صفحه ی ۱۸۶ کتاب درسی)

بررسی شواهد و مدارک

در این جا بندهای ۵ - ۲۱ - ۵۰ - ۸۸ از رساله ی ۹۵ بندی لوتر آمده است. آن ها را بخوانید و به پرسش های زیر پاسخ دهید.

۵- پاپ نه قدرت و نه اراده ی آن را دارد که مجازاتی را عفو کند، مگر مجازات هایی که خودش با صواب دید خود یا بر حسب قانون کلیسایی بر مردم تحمیل کرده است.

۲۱- وقتی واعظان آمرزش فروش می گویند، آدم به دلیل آمرزش پاپی از گناهان خود آمرزیده می شود و روح او نجات می یابد، خطا می گویند. ۵۰- مسیحیان بدانند آن کس که حاجتمندی را ببیند و از کنار او [بی اعتنا] بگذرد و بعداً به خاطر بخشش خود [به پاپ] پول بدهد، آمرزش پاپ را به دست نمی آورد، بلکه غضب خدا را به خود متوجه می کند.

۸۸- چرا پاپ که از ثروت مندترین اغنیای بشر است، با پول خود تالار کلیسای سن پیترو را نمی سازد و چرا به پول مؤمنان فقیر چشم دوخته است؟ (فولگل، تمدن مغرب زمین، ج ۲، ص ۵۸۳)

۱- برداشت شما از این بندها چیست؟ استدلال کنید. ۱- بخشش گناهان فقط توسط خدا صورت می گیرد و پاپ نمی تواند این کار را انجام دهد ۲- فروش آمرزش گناهان توسط کلیسا خطا است ۳- ثروت اندوزی پاپ و گرفتن پول از مردم ممنوع است.

۲- آیا اقدام پاپ و کلیسای کاتولیک در جهت رسم فروش گناهان به حیثیت و آبروی کلیسا و پاپ لطمه شدیدی وارد ساخت؟ چرا؟ بله. این پدیده یک صورت استثماری و بی رحمانه به خود گرفت، زیرا به مرور زمان واضح و آشکار شد که پاپ با پول گناهان خریده شده مردم می خواست هزینه بنای کلیسای پترز در روم را تامین کند. مراجع مذهبی به صورتی پول جمع می کردند که هدف آن فقط در خدمت تحکیم قدرت زمینی کلیسا کاتولیک و مراجع آن بود.

موفق باشید - مهرا ن زنگنه سرگروه تاریخ ایذه - شهریور ۱۴۰۰

برای دریافت کامل این جزو و نمونه سوالات امتحانی آن به سایت www.gama.ir مراجعه نمایید.